

A vezér „régi-új” mozgalma
Demokráciaelméletek, pártok és mozgalmak

Országos Tudományos Diákköri Dolgozat

2013.03.18.

Tartalomjegyzék

I. Egy realista nézőpont megalapozása	3
II. A mozgalmak rivális elméleti megközelítései	7
II.1. A deliberatív mozgalom-konceptió és korlátai	8
II.2. A referendum demokrácia és a neoklasszikus mozgalom-konceptió	11
III. A vezér és az ő mozgalma	16
III.1. A vezérdemokrácia mozgalom-konceptiója	16
III.2. A vezetés szükségszerűsége	21
III.2.1. Az asszimiláció érve	22
III.2.2. A legitimitás érve	24
III.2.3. Az identitás érve	25
III.2.4. A tömegkommunikáció érve	28
III.2. A koncepció határai és tanulsága	29
III.2.1. A normatív korlát: a vérrontás esete	29
III.2.2. A tapasztalati korlát: a láthatatlan vezetés esete	31
IV. Konklúzió és a megközelítés implikációi	33
Bibliográfia	37
Melléklet	45

Táblázat- és ábrajegyzék

1. ábra: A szereplők motivációi	28
1. táblázat: A direkt demokrácia formái és a politikai mozgalmak szerepe	34
2. táblázat: A demokrácia három elméleti modellje	45
3. táblázat: A politikai pártok, nyomásgyakorló csoportok és társadalmi/politikai mozgalmak tulajdonságai	46
4. táblázat: A vezetés szerepe a különböző mozgalmakban	46
6. táblázat: A mozgalmi vezetők típusai	46

I. Egy realista nézőpont megalapozása

„A polgári forradalmak korában élünk, mozgunk, sőt beléjük is merültünk szinte torkig, mindazonáltal, ki azoknak okait nyomozta, fejtegette volna, nem találkozott senki honunkban, legalább tudtomra.”
Fejér György (1850: 1.)

A mozgalmak állandó szereplői, szerves részei a politikának. Tüntetésekkel és felvonulásokkal alakítják és befolyásolják a napi politikát, a történelmet vagy éppen forradalmakkal kísérik a politikai közösséget diktatúrákból demokráciákba és fordítva. Az aktív politikai jelenlétük felveti tehát a kérdés, milyen funkciót látnak el a politikai folyamatokban, kiváltképp a demokráciában?

Erre a kérdésre a szociológiai mozgalomkutatás nem képes maradéktalanul választ adni. A „*társadalmi mozgalmak*” elnevezés önmagában egy normatív igazolást rejt magában, hiszen a politikai térből, a politikai szereplők közül kiemeli a mozgalmakat, amellyel a velük szemben támasztott elvárást – a civil politikafölöttséget és a pártsemlegességet – ülteti elemzési keretbe (aktivista mozgalomkutatás – Barker et al., 2001: 1–2.; Krasztev, 2013: 166–167). Ennek értelmében a mozgalmakról, mint a képviselői intézmények riválisairól (Jenkins–Klandermans, 1995: 5.), megújítóiról (Dalton–Kuechler, 1990; Flacks, 1994; Offe, 1985), valamint a „hanyatló” liberális demokrácia megmentőiről (Castells, 2006; della Porta, 2013) beszélhetünk. Ezzel párhuzamosan Charles Tilly és William Gamson egyenesen a politika intézményesült feléhez kapcsolja a mozgalmakat (polity members) (Goldstone 2003:1). Ahogy Meyer és Tarrow is megfogalmazza azon víziójukat, hogy a modern demokráciák „mozgalmi társadalmakká” fejlődnek, ahol a mozgalmak rutinná és intézményesültté válnak. (Meyer-Tarrow 1998). Herbert Kitschelt szerint, noha nem helyettesítheti ezeket az intézményeket, mégis komoly szerepet töltenek be a közvetlen demokráciához köthető mozgalmak. Tisztán látszik, hogy a mozgalomkutatás területén széleskörűen osztott és elfogadott konvenció – a fogalmi csúsztatással szoros logikai kapcsolatban – a politikai folyamat alulról felfelé (bottom-up) építkező képe. Ennek értelmében a mozgalmi és a politikai szektor közötti viszonyrendszer vagy a mozgalmak irányába aszimmetrikus. Mindezek felül az „*új társadalmi mozgalmak*” fogalmának bevezetésével

a vizsgálati keret is leszűkül olyan, túlnyomóan baloldali – előszeretettel „demokratikus-ként” bélyegzett, kitüntetett – mozgalmakra, mint például a globalizációkritikus (global justice movement), az emberjogi, az alternatív, és a zöld mozgalmak, amellyel feladja az általános és átfogó elmélet megalkotásának lehetőségét (Pichardo, 1997: 412–413.; 1. lábj.). Mindebből fakadóan a szakirodalom a mozgalmakat a deliberatív-részvételi demokráciával rokonítja (della Porta, 2005; 2009; 2013; della Porta–Diani, 2006: 239–245; della Porta–Rucht, 2013). A mozgalomkutatás tehát depolitizálta tárgyát. A mozgalom fogalma telítődött a közvetlen politikai részvétel és az antipolitikai önkormányzás normatív ideájával, amely meggátolja a jelenség megértését.

Egyetértve Robert C. Tucker (1995:78), Tilo Schabert (2013:25-27), valamint Karl Mannheim (1996: 132-137) megállapításaival rámutathatunk, hogy a politikatudomány, ellentétben a bevett és intézményesült szereplőkkel és intézményekkel, azaz az ún. struktúrával, az amorf, dinamikusan változó politikai mozgalmakra és politikai vezetésre, azaz ágenciára kevés figyelmet fordít. Mindezekből kiindulva a mozgalom¹ alatt olyan átfogó jelenséget, kollektív cselekvést értek, amelynek törekvései elsősorban politikai természetűek, s így egyszerre lesz versenytársa, alternatívája, s egyfajta kiegészítője a pártoknak és a bevett politikai szereplőknek. A cselekvés nem egyszerűen rámutat egy-egy társadalmi problémára, krízis helyzetre, válságra, hanem új narratívát is bevezet, és egyúttal megoldást is kínál. Ennek fényében kívánja tehát befolyásolni a preferenciális környezetet, a napirendet és a döntéshozatalt, valamint kialakítani az aktivisták és a támogatók identitását és a célracionalitást túl nem lépő szervezeti kereteket. Mindezen túl érdemes rámutatni, illetőleg kiemelni, hogy a mozgalom nem tartozik az intézményesített politika tárgykörébe, eltér a bevett szereplőktől (lásd a 3. táblázatot a Mellékletben), akik intézményesültek és beilleszkedtek egy szélesebb politikai struktúrába. Ebből az következik, hogy a mozgalmak tevékenységükkel és létükkel túlmutatnak a politika megszilárdult racionális szféráján, amellyel így az ágencia cselekvéséhez, Mannheim szavaival élve „irracionalis mozgástérhez” köthetők.

Céлом mindennél fogva az alábbi írásban a mozgalmak demokráciában betöltött szerepét és funkcióját a politikaelmélet és a mozgalomkutatás ún. politikai folyamatelméletének eszköztárával (újra)értelmezni. Elemzésemet arra az előfeltevésre építem, miszerint a

¹ A fogalomról részletesebben: Szabó 2001: 22-26.; Bogdanor 2001: 626-629.; Kriesi 2011: 293-295.

közvetlen, illetve a képviseleti demokrácia közötti klasszikus elméleti vita madisoni dilemma túlhaladottá és feloldhatóvá vált (Körösényi, 2009c: 23–26.). Max Weber (1978: 289-92) Robert Michels (1959: 63-77), Giovanni Sartori (1999: 66-75) és a Pakulski-Körösényi (2012: 15.) szerzőpáros azon megállapítását veszem alapul, mely szerint a direkt demokrácia nem valósulhat meg nagy kiterjedésű államokban, viszont bizonyos körülmények között elképzelhetők különböző formái. Ehhez elengedhetetlennek tűnik, hogy a közvetlen demokrácia minimális definícióját meghatározzuk. E szerint minden olyan alrendszer része a közvetlen demokráciának, amelynek keretében az állampolgárok közvetítés nélkül vehetnek részt a politikai folyamatokban, legyen az policy (referendum, sztrájk), politics természetűek (demonstráció) vagy azok keveréke (településgyűlés), függetlenül az esemény és részvétel eredményességétől vagy hatásától, a részvétel minőségétől és természetétől, valamint az esemény kezdeményezőjétől. Mindennél fogva Giovanni Sartori (1999: 66–70.) implicit megkülönböztetése alapul véve a különböző direkt demokratikus formák, intézmények és gyakorlatok összekapcsolhatók más nagyobb rendszereket megfogni kívánó demokráciaelméletekkel (Pakulski–Körösényi, 2012.). Ennek keretében három eltérő mozgalom-koncepciót állíthatunk fel és hasonlíthatunk össze:

- A deliberatív-részvételi elmélet keretébe a *klasszikus közvetlen demokráciát* illesztem, amely valódi és aktív részvételen, deliberatív interakciókon alapuló önkormányzást testesít meg. Itt a mozgalmak a tanácskozásnak egy-szerre résztvevői és sajátos fórumai is egyben.
- A neoklasszikus elmülethez a *referendumdemokrácia* intézményét kapcsolom, amely az egyes ügyekben történő közvetlen döntésen (szavazáson) keresztül megvalósuló önkormányzást teszi lehetővé. A mozgalmak a független érdekérvényesítés és a kormányzati szereplők informálásának feladatát látják el.
- A vezérdemokráciát az ún. *tüntető demokráciával* állítom párba, amely középpontjában a vezetők által kezdeményezett közvetlen, aktivista részvételen alapuló kollektív cselekvés áll, ahol a mozgalmak elsősorban a top-down politikai folyamatnak rendelődnek alá és könnyen egyéni politikai ambíciók eszközévé válnak.

A későbbiekben részletesebben kifejtendő direkt demokratikus formák és a mozgalom-koncepciók logikailag beleilleszkednek „környezetükbe”, sőt az elméletek előfeltevéseiknek megfelelően változó teret engednek a közvetlen politikai cselekvésnek, amelynek okán a cselekvés hangsúlya is máshová esik.

Fő tézisem szerint a *mozgalmak* a gyakorlatban vertikális és top-down jellegűek és jellegzetesen a politikai vezetők eszköztárát gazdagítják; és a vezetés, mint cselekvés mozgásterét bővítik. A viszonyt kölcsönös függés jellemzi. Egyfelől a mozgalmak determinált cselekvésként, reaktív szereplőként kapcsolódnak a politikai folyamatokhoz: beleilleszkednek a politikát meghatározó versenybe, ahol vagy alárendelődnek a domináns szereplőknek – pártoknak és vezetőknek – vagy éppen egyfajta „asszimilációra”, transzformációra kényszerülnek, azaz párttá alakulnak, és szükségszerűen kitermelik, kiemelik a vezetőket és a mozgalmi elitet, amely politikai sikerük és fennmaradásuk egyik kulcsa. Másfelől viszont a nagy vezetők, mint Mahatma Gandhi, Martin Luther King és Nelson Mandela törekvései kivételes képességeiktől függetlenül kudarcba fulladtak volna, ha nem állnak „mögöttük” mozgalmaik. Erre a kölcsönös függésre, a nem konvencionális politikai szereplők aktivitásának jelentőségére, illetve a vezetők kulcsfontosságú szerepére hívják fel a figyelmet a tömegtársadalom-elméletek teoretikusai – Hannah Arendt (1992), William Kornhauser (1959), Gustave Le Bon (1913), Robert Michels (1959) és Charles Wright Mills (1972) –, valamint partizán elméletével Carl Schmitt (2002: 103–173.) és a kvázi látens „karizmatikus mozgalom” koncepciójával Max Weber (Tucker 1968; 1995; Kalyvas, 2008) is.

Mindennek megfelelően alapvetően egy deduktív logikára épülő analitikus politika- és demokraciáelméleti, leíró és magyarázó kutatásra vállalkozok, amelyből kifolyólag a munkám empirikus érvényessége korlátozott. Munkám három nagyobb részre bomlik. Az első részben (II. A mozgalmak rivális elméleti megközelítései) bemutatom a rivális – a deliberatív és a neoklasszikus – mozgalom-koncepciókat és azok korlátait. A második részben (III. A vezér és az ő mozgalma) felállítom a vezérdemokrácia mozgalom-koncepcióját, mely során külön kitérek a vezetés szükségszerűségét alátámasztó érvekre és az értelmezés határait. Végezetül, a harmadik részben (IV. Konklúzió és a megközelítés implikációi) az eredményeket és az elméleti implikációkat összegzem.

II. A mozgalmak rivális elméleti megközelítései

„Isten óvjon azoktól a nem szakértőktől, akik olyan kormányzást ajánlgatnak, amelyet a megdicsőült nem szakértő, a gombnyomogató állampolgár irányít.”
Giovanni Sartori (1999: 73.)

A mozgalmakat hagyományosan a direkt demokrácia megnyilvánulási formájának írják le. Ugyanakkor a politikaelmélet rámutatott a totális értelemben vett közvetlen demokrácia korlátaira. Így csupán bizonyos intézményeken, mint például a mozgalmak akcióin, a népszavazásokon, az észak-amerikai településgyűléseken vagy a svájci kisebb kantonok gyűlésein keresztül valósulhat meg az állampolgárok közvetlen részvétele a politikai folyamatokban. Sartori a direkt demokrácia két alapvető paraméterét határozta meg: az aktív valós részvételt és a közvetlen interakciót. A közvetlen interakción alapuló részvétel csak egy kis kiterjedésű csoportban lehetséges, ennél fogva nagy területen nem lehetséges az ókori minták alapján megálmodott demokráciaforma (Sartori 1999: 69-70). Mindemellett a politikatudomány meghaladta a klasszikus dichotómiát, azaz a közvetlen és képviseleti demokrácia között elméleti polémiát, ugyanis a gyakorlatban számtalan példa akad arra, hogy a teoretikusan ellentmondásos felfogások egymás mellett, egymást kiegészítve léteznek (Körösenyi, 2009:c: 23-26).

Mindebből, és a fentebb megfogalmazott direkt demokrácia minimális fogalmából az a kérdés következik, hogy: *Milyen direkt demokratikus formák következnek a nagyobb rendszert leírni képes deliberatív-részvételi-, neoklasszikus (aggregatív, pluralista)-, vezérdemokrácia logikai keretéből?* Sartori implicit felosztása alkalmas a különbségek megragadására. E szerint három forma létezik: a deliberatív demokrácia alapjain álló *közvetlen demokrácia* (Sartori, 1999: 66-70), a neoklasszikus megközelítéshez hasonlatos *referendum demokrácia* (Sartori, 1999 70-73; Körösenyi, 2009:c: 37-62) és a vezérdemokráciához kapcsolható *tüntető demokrácia* (Sartori, 1999 74). Mindezen modellek máshová teszik a cselekvés hangsúlyát, más és más előfeltevéssel élnek a cselekvés természetét, célját, irányát és aktorait illetően, s így alapvetően különböző mozgalom-koncepció vezethető le belőlük. Rámutatnak a mozgalomkoncepciók különbözőségére, illetve az azokban rejlő ellentmon-

dásokra. Először is a rivális mozgalom koncepciókat veszem szemügyre, majd a következő fejezetben a vezérdemokrácia megközelítését mutatom be részletesebben.²

II.1. A deliberatív mozgalom-koncepció és korlátai

A deliberatív és részvételi demokrácia elmélete sokat merít Jürgen Habermas ideális beszédshituáció téziséből, diskurzus etikájából és John Rawls igazságosság teóriájából. Az elmélet két fő követelményt fogalmaz meg a demokráciával szemben. Az első szerint elengedhetetlen az egyenlő hozzáférésen és korlátozott önérdeken alapuló, kényszermentes részvétel, amely a John Stuart Mill-i érvelés alapján javítja az állampolgárok kompetenciáit és növeli az informáltság szintjét. A második kíváncsi a döntéshozatal felé irányul. Minden esetben a nyílt és racionális vita konszenzust eredményez. Ekképpen a politikát az állampolgárok ex-post preferenciáinak – a modell endogén változói – összehangolásával, harmonizálásával azonosíthatjuk. Így a politikai folyamat horizontális és bottom-up természetű. Ebben a keretben a választás és a képviselő csak másodlagos. Hisz amíg választás csupán a deliberáció eredményének szentesítése, addig a reprezentatív intézmény is csak helyként és alkalomként szolgál a megbeszélésre, s így a vezér is csak adminisztratív vagy technikai funkciót lát el. A közjót tehát a konszenzus testesíti meg, bár emellett a részvétel önmagában is értéknek jelenik meg (Elster, 1997; 1998; Pakulski–Körösi, 2012).

E keretek között valósulhat meg a legteljesebben, legszélesebben a *klasszikus közvetlen demokrácia*, hiszen ebben az esetben a demokrácia alatt az egyének valódi és (pro)aktív részvételén és deliberatív interakcióján alapuló (ön)kormányzást értjük (della Porta, 2013). A formális és informális deliberáció minden kérdést érinthet, valamint lehetőség van az ügyek teljes körű, átfogó megtárgyalására, amely végeredményének – a konszenzusnak – minden esetben döntő ereje van. Ez – a konszenzus abszolutizálása – viszont kitereli a politikum kereti közül a cselekvést, amely így csak a tartalmi politikai, technikai kérdések (policy) eldöntésére szorítkozik. Ezzel egyértelműen kilép a politikum keretei közül, antipolitikai természetűvé válik.

² Nem kívánok a demokráciaelméletek alapvetéseivel részletesebben foglalkozni, csupán az azokból fakadó közvetlendemokrácia formái és mozgalmi koncepciók szempontjából releváns megállapításokra térek ki. A három rivális demokráciaelmélet alapvetéseit összefoglaló táblázatot lásd a Melléklet 6. táblázatában.

Az elmélet teoretikusai a mozgalmakra, mint az amerikai polgárjogi mozgalmak, a deliberáció gyakorlati megvalósítójaiként tekintenek (Gutmann–Thompson, 1996: 133; Rawls, 1993: 247–254 és 1999: 131–180). Itt a kollektív tevékenység egyfelől a deliberáció terméke, ami sajátos fórumként alakítja, formálja önmagát. Másfelől a mozgalom a deliberatív diskurzus egyik alanya is, ami új premisszák és érvek propagálásával segít a konszenzus kialakításában. A folyamat hálózatszerűen horizontális és bottom-up jellegű, amelyben így a mozgalmak egyenlő, rivális vitapartnerek lehetnek a bevett politikai szereplőkkel, azaz a viszonyrendszert szimmetria jellemzi.

Látnunk kell viszont, hogy az elképzelés ingoványos talajra visz minket. *Először* is számot kell vetni a mozgalmak akcióiban rejlő kényszerrel és érzelmi túlfűtöttséggel. Erre utal a Sidney Tarrow, Charles Tilly és Doug McAdam nevéhez köthető „hadakozó vagy vitázó politika” (*contentious politics*) fogalma, olyan a destruktív folyamatot jelölve, amely a kollektív akcióikban rejlő kényszeralkalmazásra utal (Tilly–Tarrow, 2007: 4–11). Érdekes ezen a ponton előhívni Carl Schmitt partizán analógiáját. A „belső” ellenségként értelmezett partizánt egyszerre jellemzi az *irregularitás*, a *fokozott mobilitás*, az *intenzív politikai elkötelezettség* és a *tellurikus* karakter (Schmitt, 2002: 103–173). Az első két jellemző könnyen belátható, azonban az utóbbi két sajátosság kritikusnak mutatkozik. A kollektív cselekvés szerves részét képezi a „terület megszállása” és a politikai játéktér kitágítása. Ilyenkor az intézményesült politikai szereplők *kényszerűségből* új területen veszik fel a harcot. Természetesen joggal gondolhatnánk, hogy a mozgalmak felhagynak stratégiájukkal, amennyiben az intézményes politika befogadja őket. Azonban ez a kollektív cselekvés megszűnésével járhat. Így akcióikkal – például az ülésterem blokádjával vagy házfoglalással – ellehetetlenítik az érdekelték közötti méltányos tárgyalás lehetőségét, hiszen az erőszak a zsarolás és kényszer képében ölt testet, amely végig ott lebeg a vitapartner felett (Young, 2001; Medearis, 2005). Az intenzív politikai elkötelezettség, érzelmi túlfűtöttség implikálja a részvételt és annak minőségét (Berelson, 1952: 317; Sartori, 1999: 68.). Ez részben összefügg az előbb tárgyaltakkal, de rávilágít arra is, hogy az érzelmekre való apelálás fontosabb, mint bármely érv. Egyszóval a mozgalmak túllépnek a józan észre és az erő politikáját alkalmazzák, ahol a cél szentesíti az eszközt és nem az eszköz a célt.

Másodszor a kollektív cselekvés esetében számos empirikusan tapasztalható csoportpszichológiai gát is felmerül. A csoport erős kohéziója, elszigetelődése elkerülhetetlenül erősíti a konformitást, azaz a valós alternatívák beszűkülését. A csoportdeficit jelensége arra utal, hogy a csoportok ritkán tudják a forrásokat teljes mértékben felhasználni. Ilyen gát a nem kielégítő koordináció, az érvek súlyának egyenlőtlensége – gondoljunk csak a szónok vagy előadó és az egyszerű kérdező, reflektáló klubtag közötti különbségre – vagy a motiváció és koncentráció csökkenésére. Emellett a csoportgondolkodás (groupthink) is egy igen veszélyes csapda, amely több tünetben is megmutatkozik. A sebezhetetlenség illúziója túlzott optimizmusra és irracionális cselekvésre bátorít, a csoport belső értékeinek túlzott felmagasztalása és megkérdőjelezésének elmaradása, a csoporton kívüliek sztereotipizálása és démonizálása, közvetlen nyomás az eltérő véleményen lévőkre, az egyhangú döntés illúziója és az ehhez kapcsolódó öncenzúra, önjelölt véleményvezérek, akik elzárják a csoportot a külső-belső ellentétes információktól és véleményektől (Femia, 2009; Rochira–Mannarini 2011.).

Harmadszor a mozgalom szervezeti kiterjedésének klasszikus kérdésével is számolnunk kell (Sartori, 1999: 70.). A részvételnek, hozzáférésnek fizikai korlátai is léteznek. Donatella della Porta (et al., 2009) empirikus eredményei is kimutatják, hogy a különböző strukturális és kulturális faktorok között a „gyűlésnagyság” és az ebből következő személyes kapcsolat és interakció hiánya számít a legfontosabb akadállynak a deliberáció előtt. Ugyanakkor – ahogy a szerző is kifejezi ilyen irányú várakozását (della Porta et al., 2009, 2013.) – komoly előretörést jelenthet az internetalapú kommunikáció, az e-demokrácia, amelynek eredményeképp mozgalmak (Occupy mozgalom, Milla) és forradalmak (arab tavasz) alakultak ki. Elismerhetjük, hogy a web 2.0 átalakította a mobilizáció mintázatát és csökkentette a felmerülő költségeket. Azonban a fórum meglétéből nem adódik törvényszerűen a deliberáció. Hiszen a mozgalmak nem a konszenzus elősegítésében vesznek részt, hanem a teret leszűkítve saját hálózatot, identitást építenek és egyoldalú információforrásként a követők preferenciáit erősítik, növelve ezzel a részvétel realizálásának az esélyét.³

³ Váil Ghoneim története tökéletesen szemlélteti ezt a jelenséget. Ghoneim a Google munkatársaként, szabadidejében a Facebookon mobilizálta az egyiptomi társadalmat, amely egy forradalomban öltött testet. Ennek fényében az internet nem a deliberáció egyik eszköze, hanem „egyoldalú” információforrásként a mobilizáció katalizátora.

Összességében az ellentmondásokat figyelembe véve kijelenthető, hogy a deliberatív mozgalm-koncepció nem vagy csak nehezen tartható normatív szubsztanciájának köszönhetően. A három ellenérv olyan antagonisztikus viszonyt láttat a deliberatív demokrácia és a mozgalmak természete között, amelyben lehetetlenné válik, hogy a mozgalmak részt vegyenek az elvárásoknak megfelelően egy osztársadalmi deliberációban, vagy annak egyáltalán helyet és fórumot biztosítsanak.

II.2. A neoklasszikus mozgalom-koncepció és korlátai

A neoklasszikus demokráciaelmélet (Pakulski–Körösenyi, 2012: 88–93.) gyűjtőfogalomként a Joseph Schumpeter (1987: 250-268.) által klasszikus demokrácia-elméletnek nevezett képviseleti megközelítésnek modern változatait tömöríti. A doktrína elsősorban empirikus és leíró jellegű, de nem nélkülözi a normatív nézőpontot sem, hiszen számos kritériumot állít többek között az aktorok, a választók kompetenciái és informáltsága elé, mindazon túl, hogy megvalósíthatónak tartja a kompromisszumon alapuló közjót és a valódi önkormányzást. Természetét nagyban meghatározza, hogy a közgazdaságtudományból táplálkozik, ahonnan a piaci analógiát is kölcsönözte. Ugyancsak innen származik emberképe – az önérdekkövető, haszonmaximalizáló szavazó – és az empirikus érvényessége, ugyanakkor ezzel a politikai jellegét elveszti, azaz kvázi-politikaivá, részben antipolitikai karakterűvé válik.

Középpontjában két modell áll. Az egyik a Robert Dahl nevéhez köthető pluralista demokrácia-felfogás, amiben a politikai folyamatokat a társdalomban jelenlévő, egymástól független, versengő érdekek indikálják és irányítják, gátat szabva a zsarnokságra törő többségi vagy kisebbségi csoportoknak (Dahl, 1956: 63–89.; 1996: 12–65.). Egy másik megközelítése a képviseleti demokráciának az Anthony Downs által életre hívott aggregatív demokráciaelmélet és a mediánszavazó tézise. E szerint a politikai folyamatot a tökéletlen informáltság ellenére eleve adott (ex-ante) népakarat határozza meg, amelyet a hivatalorientált politikusok a preferenciák aggregálásával, közös nevezőre hozásával, kompromisszumának kialakításával, azaz a mediánszavazó „megtalálásával” érik el. Az utilitarista alapokon álló közérdeket vagy közjót a mindenkori többség akarata adja, amely így egy-szerre alapul a különböző érdekek kompromisszumán és a medián szavazatok integrálásáért küzdő pártok versenye által kialakított egyensúlyi állapoton. (Downs, 1957).

Összességében a neoklasszikus képviseleti demokrácia a politikai folyamatot vertikális és bottom-up irányúnak tételezi fel. Az érdekek szerinti ügy vagy párt választása döntő fontosságú, hiszen egyfelől a preferenciák válnak explicitté, másfelől manifestálja és szentesíti az aggregációs folyamatot, részben értékelve a képviselő eddigi munkáját, részben meghatározva az inkumbens jövőbeni teendőit. A képviselet a csoportok és az érdekek reprezentációját jelenti, amely így mennyiségi/leíró, azaz mechanikus jellegű. A politikai vezérnek korlátozott mozgástere van, kötött mandátumra alapozott funkcionális szerepe okán csak egyszerű képviselő, küldött vagy végrehajtó (Körösi 2007:a: 6–9.; Pakulski–Körösi 2012: 88-93.).

Az elmélethez logikailag passzoló *referendumdemokrácia* olyan közvetlen politikai aktusok összességévé írható le, amelyek a népszavazások és a választások köré sűrűsödnek. Itt az előző koncepcióval szemben nagyobb hangsúly helyeződik a szavazatok aggregálására, a szavazásra, a pártokra, de kisebb a részvételre. Így a részvétel minősége csökken, hiszen korlátozott a tárgyalható ügyek száma és tárgyalásának mélysége. Ebben a folyamatban felértékelődnek a nem konvencionális politikai szereplők, úgymint a mozgalmak, amelyek különböző kampányokkal kísérik a közvetlen döntési helyzeteket. A dahli poliarchiában a különböző társadalmi érdekközpontok és szervezetek egyenlő hozzáférést kapnak a kormányzáshoz. Eszerint a független szervezetek szükségessége a plurális értékközpontokban és a kölcsönös ellenőrzésben áll. A downsi aggregatív demokráciában a gazdasági és társadalmi társulások lobbiszervezetekként a hiányos informáltság leküzdésére törekednek. Természetüknél fogva információbőveléssel rendelkeznek, hisz érzékenyebbek a preferenciális környezet változására, mint a pártok. Ennél fogva a folyamat iránya vertikális és bottom-up, a bevett politikai szereplőkkel kialakított kapcsolat rájuk nézve kedvezően aszimmetrikus, ugyanis a politikai szereplők ki vannak szolgáltatva az információforrásoknak, akiknek így nem szükséges belépniük a politikum világába ahhoz, hogy befolyásolják a politikai döntéseket.

A mozgalmak⁴ alapvetően a preferenciák változására érzékeny „mérő/jelző eszközként” jelennek meg, ugyanis nem csak előzetesen aggregálják a preferenciákat, hanem artikulálják és propagálják őket.

- *Jelző eszköz*: a választók egy bizonyos része, akik feltehetően több információval rendelkeznek az érintett ügyekről, (egyoldalúan) informálják és formálják a közvéleményt oly módon, hogy a választók képesek legyenek előzetesen kialakítani preferenciájukat.
- *Mérő eszköz*: mérhetővé válik a preferenciák tulajdonságainak (erősségük, hangsúlyuk, tartalmuk) változása, ezzel a választók információval láthatják el az inkumbenseket (lobbizás). Bár megjegyzendő, hogy a dahli és downsi elméleti környezetben a szervezetek nem afféle egyszerű közvetítőállomásoknak minősülnek, amelyek csak közvetítik a különböző érdekeket, hanem sokkal inkább olyannak, amelyek egyoldalú informálással erősíthetik is azokat, mindamellett, hogy torzíthatják a közügyek napirendjét és fenntarthatják a politikai egyenlőtlenségeket, azaz nagyobb hatalmukban áll befolyásolni a pártok politikáját.

Azonban a neoklasszikus megközelítés ugyancsak jégre visz minket, hiszen két, jól elkülöníthető nehézségbe ütközhetünk. Az *első* a kapcsolat *bizonytalanságában* áll. A mozgalmak által közvetített érdekek, erős preferenciák hirtelen – szinte a semmiből – jelennek meg, és tűnhetnek el akár ugyanilyen váratlanul. Felmerül tehát a kérdés a hivatásos politikusok részéről, hogy mennyire ésszerű támogatni egy mozgalmat, ha az esetlegesen nem bizonyul tartós befektetésnek. Továbbá kérdéses még, hogy az aktivisták mennyiben képviselik a mediánszavazó véleményét, hiszen egy marginális csoport felkarolása óriási kockázatot rejt magában. A bizonytalanságot ugyancsak növeli, hogy a mozgalmak nem rendelkeznek tartós szervezettel, formális döntési mechanizmusokkal, amelyek ellehetetlenítik a későbbi (kölcsonös) számonkérés lehetőségét. Egy ilyen kétes kimenetelű szituációban a

⁴ A mozgalmok kutatásában egyfelől a pluralizmus általánosan elfogadott értékével, másfelől a források mobilizálásának és a politikai folyamat modelljével osztozik a koncepció alap gondolatával: az érdekek és szervezetek közötti verseny, az intézmények, az aktorok egymáshoz fűzött viszonya és a politikai környezet meghatározó szerepével. (Jenkins 1995: 18-22.) Charles Tilly, a tiltakozás- és mozgalmok kutatás egyik atyja, a demokráciáról írt történeti analízisében ehhez a dahli normatív alaphoz csatlakozik. (Tilly, 2007.)

politikai tét óriási. Ezért a politikus a bizonytalanság csökkentésére törekszik, amely tulajdonképpen monitorozást vagy akár a mozgalom befolyásolását jelenti.

A *második* akadályt az aktivitással járó magas *költségek* jelentik. Albert O. Hirschman munkáiban (1970, 1985) mindkét fél költségeit számításba veszi. A hagyományos szereplők számára költséges a hűség fenntartása, amely a szereplőket kivonulás és dezertálás helyett a tiltakozás felé tereli, ahol üzeneteket fogalmaznak meg a preferenciák változásáról, hangsúlybeli eltolódásáról. A kivonulás ez esetben megmutatkozhat a valódi emigrációban, vagy új politikai erőhöz való csatlakozásban is (Hirschman, 1970). Ezzel párhuzamosan az aktivisták költségei a csalódás leküzdésében jelennek meg. A politikától való elfordulás – amely alatt ugyancsak egyfajta kivonulást érthetünk – önmagunknak a képviseleti intézményekre való bízása és a részvétel, mint két politikai cselekvési forma, egyaránt a másiktól való kiábrándulásból merít. Ha a magánéletbeli csalódás nagysága, azaz a katalizáló konfliktus intenzitása meghaladja a cselekvés költségeit, akkor létrejöhet a kollektív cselekvés valamely formája (Hirschman, 1985). Azonban összekapcsolva a két ciklust a kollektív cselekvés ellentmondásba fullad, hiszen a csalódásban benne rejlik a bizalom, a hűség megrendülése, tehát kérdésessé válhat, hogy az adott akcióban az aktivisták közvetítve tiltakoznak, vagy éppen kivonulnak. A tiltakozás a szervezeti és intézményi kereteken belüli változás igényét fogalmazza meg. Így a hűség megmarad még a csalódás ellenére is. Itt a költségek nagyobb arányban nőnek az aktivisták számára, hiszen a csalódás nem kiemelkedő nagyságú, viszont a hűség költségei nem emelkednek drasztikusan. A csalódottsággal párhuzamos kivonulás viszont a költségek szempontjából kedvezőbb a mozgalmak számára, hiszen a kiábrándulás jóval nagyobb mértékű, amely végképp aláássa a hűséget. Ennél fogva a hűség fenntartásának költségei megugranak. Tehát a mozgalmak által közvetített információk mindkét oldal számára költségesek lehetnek, mindamellett, hogy számos egyéb költségkímélőbb, pontosabb és biztonságosabb információforrás is létezik (rendszeres közvélemény-kutatások). Sőt mindebből fakadóan a megközelítés kritikus eleme, a függetlenség is megkérdőjeleződik a hagyományos forrásokkal nem rendelkező mozgalmak tekintetében.⁵

⁵ Ilyen dilemma merül fel az „astrotrurf”-nek (műfünek) – a grassroottal ellentétesen felülről irányítottottnak és finanszírozottnak – titulált amerikai egyesült államokbeli Tea Party esetében az erős Republikánus kötődésből fakadóan, az antikonzumerista, környezetvédő Adbusters médiaalapítvány anyagi támogatása miatt az Occupy Wall Street mozgalom, illetve az európai hibrid rezsimekben

•

A fejezet kifejezett célja, a két rivális demokráciaelméleti megközelítésekhez kapcsolható direkt demokrácia modellekből levezetni olyan jól elkülöníthető mozgalom-koncepciókat, amelyek képesek a különböző logikai keretben megragadni a mozgalmak demokráciában betöltött szerepét. Arra tettem kísérletet, hogy rámutassak bizonyos kritikus antagonizmusra ezen elméleti keretekben. Összegezve, mind a deliberatív részvételi-, mind a neoklasszikus mozgalom-koncepció ellentmondásokkal terheltek, ezért a kollektív cselekvés demokráciában betöltött funkcióját csak részben képesek magyarázni. Az elkövetkezőkben egy némileg realisabb, az eddigi megközelítések felől szemlélve pesszimistább koncepció megalkotására vállalkozok, amely segítségünkre lehet a mozgalmak politikai folyamatokban betöltött szerepének értelmezésében.

alakult ellenzéki mozgalmak (a szlovákiai OK'98-kampány, a szerb Otpor, a grúz Kmara, a horvát Glas 99, a szerb Izlaz és ukrainai Pora) esetében a nyugati alapítványok okán.

III. A vezér és az ő mozgalma

„A tömeg könnyebb uralkodni, mint a kis hallgatóságon” Robert Michels 1959: 64.

III.1. A vezérdemokrácia mozgalom-koncepciója

Az első két megközelítés az önkormányzás ideájára épül, ezen kíván túllépni a weberi és schumpeteri alapokon álló vezérdemokrácia teóriája, amely szerint a politikai folyamatot nem a választók preferenciái és a társadalmi csoportok érdekei tartják mozgásban, hanem sokkal inkább a politikai vezetők és tágabb értelemben véve a politikai elit törekvései és ambíciói. Ennél fogva ők a politika aktív szereplői, akiknek célja nem a konszenzus vagy a kompromisszum, hanem a politikai támogatás megszerzése és fenntartása. A választási versenyben nem ők igazodnak a változó preferenciális eloszláshoz, környezethez, hanem inkább ők alakítják, formálják, vagy akár manipulálják azt (rikeri heresztatika, framing, priming) (Körösenyi, 2009a és 2009b). Mindehhez gyakorlati politikai tudás (praxis) szükségeltetik, amiből adódik az elmélet politikai jellege. Ugyanakkor mindebből az is következik, hogy a választók preferenciái ex-post eredetűek, illetve nem eléggé kompetensek és informáltak. Joseph Schumpeter (1987). infantilizmus érve szerint az átlagembernek közvetlen politikai tapasztalat hiánya okán nem alakulhatnak ki valódi, határozott, koherens preferenciái, ami valódi politikai akarat hiányához vezet. Csak a hivatásos politikusok rendelkeznek intenzív határozott véleménynel, és ezáltal igazi politikai akarral. Összegezve tehát, az elmélet vertikális, top-down folyamatként festi le demokrácia működését, amelyet a politikai vezérek, tágabban értelmezve a politikai elit küzdelme és versenye határoz meg, s így a preferenciák a politikai folyamat termékei (Körösenyi, 2007a; 2008; Pakulski-Körösenyi 2012) Az elmélet normatív alapját Adam Przeworski (1999) schumpeteri logikára épülő minimalista demokráciadefiníciója adja. Eszerint, (1) a demokrácia a vezetők lecserélésének békés módját adja, valamint (2) a nyílt versenynek teret engedő választások során az állampolgárok képesek leváltani a rossz vezetőket. Pakulski-Körösenyi (2012: 6-7., 99-101.) szerzőpáros ezt két weber-i aspektussal bővítette ki: (3) a kisszámok törvénye alapján realizálódhat a döntési racionalitás, illetve (4) megvalósulhat a felelősségre vonhatóság és az elszámoltathatóság.

A logikailag az elmélethez kapcsolódó *tüntető demokrácia* alatt a politikai elit és a vezérek által közvetlenül vagy közvetve gerjesztett, aktivista részvételen alapuló kollektív cselekvését érthetjük. A cselekvés hangsúlya a tüntetésekre, demonstrációra vagy egyéb nyilvános akcióformára helyeződik, amelyek a politikai akarat kifejeződései és az „erő” demonstrációja. Ennél fogva a cselekvés tartalmi oldala az eddig bemutatott modellektől eltérően igen sekélyes és korlátozott. A koncepció szerint a vezető kritikus szerepet tölt be a kollektív cselekvésben, függetlenül attól, hogy belső vagy külső vezetésről beszélünk. A szakirodalom (Aminzade, 2001; Barker et al., 2001; Goldstone, 2001; Morris–Staggenborg, 2004; Pappas, 2008; Rucht, 2012) egységesen kiemeli, hogy bizonyos funkciókat csak a vezetők képesek hatékonyan betölteni. Az egyszerű technikai és szervezői munkán túl a vezetés lát el bizonyos kozmológiai természetű feladatokat is. A vezetők tematizálják, kerepezik a problémákat, új narratívákat vezetnek be, célokat tűznek ki, megindokolják azokat és eszközöket rendelnek hozzájuk, eldöntik, hogy kik tartoznak szövetségeik közé és kik számítanak az ellenfeleiknek. Sőt tevékenységükkel elindítják és mederben tartják a kollektív identitás konstruálását.

A modell tehát kisebb teret enged a mozgalomnak és általánosságban a közvetlen részvételnek. Egyfelől a mozgalom közönsége beleilleszkedik egy többnyire egyoldalú kommunikációs sémába, ami a különböző akciókat, mint tüntetéseket jellemzi, jobbra *reszponzív*. A tüntetéseken nem szólalhat fel akárki, sőt még egyes akciókban, mint a házfoglalás, sem vehet részt bárki, ugyanis ezt egyszerre korlátozza az időbeli és térbeli kötöttség az információk, a preferenciák erősségét illető aszimmetria, valamint a kompetenciák egyenlőtlen eloszlása. Hiszen amíg egyesek rétorikának születnek, addig mások nem rendelkeznek az ehhez szükséges képességekkel, továbbá amíg egyesek erős késztetést éreznek arra, hogy kilépjenek a nyilvánosság elé, addig mások nem kellőképpen elhívatottak ehhez. Azonban a vezetőnek együtt kell élnie a közönséggel. A várt hatás könnyen elmaradhat, a lelkesedés alább hagyhat, sőt akár visszájára is fordulhat a beszéd, amennyiben az nem találkozik a résztvevők legelemibb igényeivel. Ezért különösen fontosá válnak a vezető személyes képességei (Grint, 2000), amelyek így a kollektív cselekvés egyik zálogává válnak.

Az aszimmetria egy másik aspektusa a weberi és a schumpeteri megközelítésben egyaránt hangsúlyos *politikai monopólium*ból fakad. A döntések egyszerre katalizátorai és gyógyírjai a kollektív cselekvés láncolatát kiváltó problémáknak, krízishelyzeteknek vagy konfliktusoknak. A mozgalmak azok túlnyomó részében egy nem kívánt döntésre reagálnak, vagy egy bizonyos döntést hiányolnak (azaz a nem-döntés is döntés, s így annak is vannak következményei). Ebből következően a megoldás kulcsa, és így a valódi politikai cselekvés, a döntési monopólium a politikus kezében van. Ő az, aki a források szűkössége miatt mérlegel, hogy mely döntések fontosak, melyek kevésbé, amelynek következményeivel számolnia kell, továbbá ő az, aki érdekei szerint emel ki egy ügyet, vagy támogat egy mozgalmat. A politikát fel lehet tehát fogni úgy, mint speciális természetű döntések láncolatának, összességét. Ezek mindegyike rendelkezik valamilyen kívánt, azaz produktív, vagy nem kívánt, azaz kontraproduktív hatással. Viszont ezekkel a döntésekkel, súlyuktól függően, olyan helyzetet hozhatnak létre, ami elől az érintetteknek nincs esélyük elmenekülni, s így a demonstrálást választják. Ehhez hasonló nem kívánt események láncolataként értelmezhető a „Forró ősz”, amit a miniszterelnök „igazság beszéde” megváltoztatva a politikai kontextust idézett elő (Szabó 2007:a: 1241-1259).

Másfelől olyan *hatalmi monopólium* birtokosai a vezetők, amellyel a kollektív cselekvés sikerességét és jellegét befolyásoló külső tényezőket, azaz a mozgalmak politikai lehetőség-struktúráját egyedülként képes számottevően megváltoztatni, befolyásolni. A Peter Eisinger által bevezetett és számos képpen konceptualizált fogalom⁶ (Meyer–Minkoff, 2004) arra a körülményre utal, miszerint a mozgalmak megjelenése, stratégiái, intézményszerűsítésének szintje és domináns szervezeti formája, valamint a mobilizáció jellege függ a politikai környezettől és kontextustól (Rucht, 1996). Ezen a ponton megemlíthető többek között a politikai kultúra (törésvonalak, részvételi hajlandóság, intézményekbe vetett bizalom), a pártrendszer és a szakpolitikai döntésekhez való hozzáférés hatása, vagy akár a kormányzat szakpolitikai hatékonyságának és a politikai verseny jellegének a szerepe. Más társadalmi és kulturális tényezőkkel ellentétben mindezekhez nagyobb hozzáférése van a politikai elitnek, ugyanis az egyszerű törvényi úton történő intézményi változtatásokon túl,

⁶ A tanulmány keretei nem engedik meg a kérdés és az azt övező elméleti, konceptualizálási vita és diskurzus mélyebb tárgyalását. (politikai lehetőség-struktúra vs. politikai lehetőség) Bővebben: Goldstone 2003.; Jenkins-Klandermans 1995:167-272.; Johnston 2011: 32-50, 97-134.; Koopmans 2004.; Kriesi 1995.; Kriesi 2011:300-302.; Meyer–Minkoff, 2004 Szabó 2001: 53-59.

az elit határozza meg a verseny jellegét, a releváns törésvonalakat és a politikai folyamatok nyitottságát. Azaz mindegyik egy pozitív értelemben vett politikai döntés eredménye. Következésképpen a lehetőségek struktúráját a politikai szereplők nagyobb sikerrel alakíthatják, mint maguk a mozgalmak, amelyek így erősen determináltak.

Jól példázza a kérdést a polarizált politikai közösség, mint kontextus, ahol a mozgalmak az éles szembenállás termékei és áldozatai. A polarizációt, azaz a bal-jobb skálán elhelyezkedő preferenciák U-alakhoz közelítő eloszlása, Körösi (2012) az elitek tevékenységének tartja. Ezt, azaz a polarizált kontextus mozgalmakra mért hatását, Szabó öt dimenzióban, pontban bontotta ki. Az első észrevétele szerint a problémás vagy erőteljes politikai tiltakozások számának és jelentőségének megnövekedése. A második pontban a járulékos konfliktusok, azaz a szimbolikus ügyek előtérbe kerülésére hívja fel a figyelmet. A harmadik elem a tiltakozás és ellentiltakozás dinamikájának kibontakozása és felgyorsulása, amely annak ellenére mozgósításra kényszeríti a kormányt, hogy a mobilizáció alapvetően az ellenzék eszköze. Ide sorolható a taxisblokádn és az azt követő események, Gyurcsány Ferenc kormányfőként újból életre hívott mozgalmak (Demokratikus Charta) életre hívása és akciókban (Tarka Magyar!) való részvétele, vagy a Fidesz-kormányt támogató a polgári körök és a Békemenet is. Zald és Useem mobilizációs spirálnak vagy csatának nevezik ezt a jelenséget, utalva arra, hogy a konfliktus mélyül, élesedik és ritualizálódik az idő múlásával (Zald-Useem 257-265). Mindez összekapcsolódik a negyedik és ötödik ponttal, azaz a polarizációs szereposztás stabilizálódásával és a konszenzus lehetőségének csökkenésével (Szabó 2004: 295-313. (302); 2005: 316-336.; 2006: 284-297.; 2007:a: 1245). A kontextus tehát meghatározza a mobilizációs sémákat, ezzel viszont kiszolgáltatottá válnak a mozgalmak a nagybetűs politikának, s így a vezetőknek.

A mozgalmak reaktív és reszponzív természete, determinált pályája arra enged következtetni, hogy az ágencia meghatározóbb, mint a struktúra, habár feleslegesnek bizonyulna az a próbálkozás, ami az aktor és a cselekvésének környezetét és kontextusát szándékozik elválasztani. A politikaelmélet a mozgalmakat alapvetően nem a normál politika elemének tartja, amelyet elsősorban a bevett politikai szereplők és intézmények, mint a politikai elit, érdekcsoportok, bürokratikus pártok, kiszámítható merev intézményesített eljárások, a képviseleti elv, és a parlamenti-választási folyamatok határozzák meg. Normál állapotban a politika folyamatát alacsony részvétel, civil privatizmus, depolitizáció és pasz-

szivítás jellemzi és a professzionális bürokraták és technokraták irányítják. Ellenben rendkívüli állapotban a politika megjósolhatatlanná válik, bizonytalanság és dinamikusan növekvő kockázat uralja. Ilyen körülmények között a kollektív mobilizáció szintje megemelkedik, s így olyan irreguláris és informális politikai aktorok, intézményesült világon kívüli csoportok jelennek meg, amelyek közvetlenül megkérdőjelezzik a politikai erők egyensúlyát és a status quo-t (Kalyvas, 2008: 6-7). Andreas Kalyvas még ki is emeli, hogy „a rendkívüli demokratikus politika arra a szokatlan pillanatra utal, amikor az állampolgárok tömegesen átlépik az intézményesített politika formális határait azzal a kifejezett céllal, hogy a változtassanak a központi politikai, szimbolikus és alkotmányos elveken, valamint, hogy újradefiniálhassák közösség tartalmát és céljait (Kalyvas, 2008: 7).

A weberi „karizmatikus mozgalmak” ezen a ponton emelkednek fel, amikor az intézményesült vezetés, autoritás képtelen megfelelően definiálni a szituációt, amelyet elégedetlenség és általános „szorongás” jellemez. E mozgalmak magukat a változás realizálásának szentelik, amelyet reformok vagy forradalom útján érnének el. Mindenekelőtt új narratívát vezetnek be, új diagnózist fogalmaznak meg a szituációról, ezzel gyakorta még olyan körülményekre is fókuszálnak, amelyek még csak nem is léteznek, de a polgárok hinni akarnak bennük. A változás igényével lépnek tehát fel, amelyet igyekeznek széles körben elfogadtatni. Ezzel kétségbe vonják a jelenleg elterjedt és uralkodó hiedelmeket, értékeket, amelyek tulajdonképpen legitimálják a politikai és jogi rendszer, majd ez a „forradalom” az intézményi politika (polity) területére is kiterjed (Kalyvas 2008, Tucker 1968; 1977:384-385.; 1995). Tucker a következőképpen fogalmazza meg ezt a jelenséget, amelyet „szituációs karizmának” nevez: „Könnyű megérteni és belátni, hogy a változást zászlójukra tűző mozgalmak vezetői miért képezik kiemelt hűség és lelkesedés tárgyát: a vezető személyes jellemzői és a rossznak, de orvosolhatónak diagnosztizált szituáció és a gyógyír felmutatása alapján megtestesíti a szorongó követők elméjében a menekülés lehetőségét, a kiutat a zsákutcából, amellyel szembesültek ők és a társadalom. Egy szóval, a karizmatikus vezető az, akit a követők messiásként, megmentőként észlelnek és elismernek.” (Tucker 1995:94.) Így elengedhetetlen, hogy a mozgalom vezetője szimbolikus kapcsolatot alakítson ki a kontextusával, környezetével – ahogy azt számos szerző (Grint, 2000; Greenstein, 1992; Nye, 2008, Schabert 2005) meg is jegyzi –, amelynek tulajdonképpen maga a mozgalom is a része. Azonban egy rendkívüli és bizonytalan környezetben, amit állandó mozgás és

schaberti káosz jellemez, a szituációs karizma (Tucker, 1968), a kontextuális intelligencia (Nye, 2008) és a kreativitás (Schabert, 2005) még fontosabbnak látszik ahhoz az állapothoz viszonyítva, amelyben a politikai folyamatok a megfelelően funkcionáló intézményeknek és procedúráknak köszönhetően prediktívek. Ebben az aspektusban a vezető a mozgalomban rejlő erővel kiemel bizonyos problematikus elemeket, definiálja őket, és lehetséges forgatókönyvet vezet fel a helyzet orvoslására, a változásra.

Mindennél fogva a kollektív cselekvés motorja, az „ágencia”, a politikai vezető és a mozgalmi elit, akik nem az érdekeket aggregálják és artikulálják, de nem is egy osztálytársadalmi deliberáció résztvevői, hanem csatlakoznak egy szélesebb politikai versenyhez. Ebben az esetben a mozgalmak a vezérek egyfajta eszközeként jelennek meg, amellyel igyekeznek a politikai környezetüket alakítani (preferenciák, napirend, legitimáció) és a politikai versenybe további erőforrásokat bevonni. Ebből kifolyólag felértékelődnek, sőt mi több, kritikussá válnak a vezetők személyes képességei. Nagyrészt rajtuk múlik, hogy a tömegből, Charles Wright Mills szóhasználatával élve, „tüntető csoportok” (Mills, 1972: 316.) válnak-e és azok mennyiben lesznek sikeresek, ugyanakkor – ahogy arra tettem már utalásokat – a vezető is függ a követőitől. A kölcsönös függés viszont felértékeli a vezető személyes képességeit és a rendelkezésére álló politikai tőkét.

III.2. A vezetés szükségszerűsége

Az eddigiekben a mozgalmak és a vezetés inherens kapcsolatát, egymásra utaltságát mutattam be. Egy kvázi rendkívüli helyzetben, amelyet a mozgalmi szektor kínál, elengedhetetlennek látszik, hogy az aktor megértse környezetét, a megjelenő és kiteljesedő trendeket meglovagolja, a különböző események hullámaira felkészüljön és kihasználja azokat a stratégiája érdekében. Az elkövetkezőkben a mozgalmak és a vezetők, pártok motivációira vagyok kíváncsi olyan empirikusan tapasztalható trendek fényében, amelyek kívülről ösztönzik az aktorokat a fentebb tárgyalt viszony kialakítására. Ennek értelmében négy érvet fogalmazok meg, amelyek sorrendben a következők lesznek: *az asszimiláció, a legitimitás, az identitás és a tömegkommunikáció.*

III.2.1. Az asszimiláció érve

A michelsi alapokon álló asszimiláció érve szerint a mozgalom politikai térbe való belépése olyan „öntranszformációt” idéz elő, amely során a strukturális tényezők, mint a politikai diskurzusban való részvétel és a médiajelenlét feltételei, a választási rendszer, illetve a parlamenti munka következtében arra kényszerül, hogy felvegye versenytársai szokásait és normáit. A játékszabályok átvételével a mozgalmak átalakulnak ún. *látens mozgalmakká* (Kitchelt, 1993), ún. *pszeudó-mozgalmakká* (Kolinsky–Patterson, 1976: 336.), vagy ún. *mozgalmi pártokká* (Gunther–Diamond, 2003.), azaz olyan szervezetekké, amelyek annak ellenére, hogy nagymértékben formalizáltak és intézményesedtek, s így mozgalmi kötődéssel nem, vagy csak alig rendelkeznek, mégis igénylik maguknak a mozgalmi identitást. A jelenséget szépen láttatja a zöld-, újbaldali- és jobboldali radikális pártok újabb és újabb hulláma. Azonban ez a professzionalizáció a vezetőknek kedvez igazán. Az erősebb politikai ambícióval és képességgel rendelkezők előtérbe kerülnek, míg mások visszavonulnak és akár szembe is fordulhatnak a szervezettel. Látványos példaként hozható a közép- és kelet-európai rendszerváltó mozgalmak. Hiszen egyrészt egy meghatározó részük alapként, vagy legalábbis viszonyítási pontként szolgálnak a pártrendszerekben, másrészt számtalan vezető politikus, mint Lech Wałęsa, Václav Havel, Vladimír Mečiar, Antall József és Orbán Viktor használta ugródeszkeként ezeket a mozgalmakat.

Ezt a kényszeres metamorfózist a fentebb említett lehetőségstruktúra határozza meg. Kétféle intézményesülést különböztetünk meg, attól függően, hogy milyen szerepben képes az adott mozgalom hatékonyan képviselni az érdekeit. A gyenge vagy zárt (két)pártrendszerben, ahol magas az explicit és az implicit belépési küszöb, valamint kevésbé dominánsak, de meghatározóak a pártok, a harmadik párt megjelenése szinte esélytelen, így a mozgalmak inkább „megkövülnek”, azaz érdekcsoporttá válnak. Hirschmani értelemben erősen leszűkülnek a menekülési útvonalak, s így nem marad más választás, mint tiltakozni, azaz betagozódni a pártok hátszobájába. Azonban egy erős és nyitott (több)pártrendszerben, ahol tradicionálisan alacsonyabb a belépési küszöb és dominánsabbak a pártok, a mozgalmak opportunistá módon kihasználják az alkalmat a nagyobb befolyásgyakorlás reményében, s így párttá alakulnak (Tarrow, 1991: 20.; Rucht, 1996; Kitschelt, 1993: 27–28.). Mindez nem azt jelenti, hogy az előbbi esetben a pártok ne dominálnák a mozgalmi szektort. Diarmuid Maguire (1995) rámutatott arra, hogy pártrendszerből

függetlenül a pártok előnyösebb helyzetben vannak, például a brit Munkáspárt és a Brit Nukleáris Fegyverleszerelés Kampány közti együttműködés felbomlása után a mozgalom elvesztette támogatottságának nagy részét és marginalizálódott, emellett az olasz békemozgalom csak az Olasz Kommunista Párt (PCI) keretein belül volt képes kifejlődni.

Minderre a jelenségre még kézzelfoghatóbb példával szolgál a már említett kelet és közép európai rendszerváltások⁷. Értelemszerűen a diktatúra egypártrendszerében nincs más lehetőség, mint dezertálni. Így nem lehet azon csodálkozni, hogy a történeti pártok helyett, az antikommunista és nemzetiségi mozgalmak jelentik az új pártrendszerek alapjait (Lewis 2000: 31-40). A későn pluralizált pártrendszerekben, mint például a lengyel, a cseh esetben⁸ jól mutatja a rendszerváltó politikai mozgalmak szerepét, hiszen megfelelő ugródeszkaként szolgált a versengő vezetők és pártok számára. A Lech Walesa nevével fémjelzett lengyel Szolidaritás sokkal inkább tekinthető politikai mozgalomnak, mint hétköznapi értelemben vett szakszervezetnek, hiszen noha explicite antipolitikai természetű szervezetnek vallotta magát, mégis a mai napig meghatározó alapja, viszonyítási pontja lett a lengyel pártrendszernek (Evanson-Magstadt, 2001; Misztál-Jenkins 1995; Ost 2001; Szabó 1991). John K. Glenn (2003) tanulmányában arra a konklúzióra jut a cseh Civil Forum és a szlovák Nyilvánosság az Erőszak Ellen vizsgálatát követően, hogy a mozgalmak vezetői (a cseh Václav Havel, Václav Klaus, valamint a szlovák nemzetiségű Vladimír Mečiar) tevékenysége „vállalkozása” révén sikerült párttá válniuk. Oroszországban sem találkozhatunk más képpel, ugyanis Borisz Jelcin számára is elengedhetetlennek bizonyult az aktivista csoportok támogatása (Brovkin 1990). A magyar rendszerváltás három emblemikus mozgalmi szerveződése, az első reformmozgalom az MDF, az alternatív mozgalmakból – többek között a Duna Körből, Dialógus Körből – táplálkozó Szabad Kezdeményezések Hálózata, a későbbi SZDSZ, és a hungarikumként számon tartott szakkollégiumi mozgalmakból kialakult Fidesz, a korai pluralizálódás ellenére különösen sikeresek voltak, hiszen később mindegyik kormánypárttá vált (Szabó 1986; 1991; 1992; 1994; 1995; 1998; 2001)

⁷ Még akkor is jó példák, ha többségük nem maradt meg „mozgalmi pártnak”, hanem pragmatista választási pártok lettek, bár sok közülük visszatért a mozgalmi identitásukhoz, mint például a Fidesz. Gunther-Diamond 2003: 187.

⁸ A szlovák eset kivétel, hiszen végül marginalizálódott a rendszerváltó mozgalom.

III.2.2. A legitimitás érve

A pártokkal és vezetőkkel kapcsolatban két megvilágító erejű tendenciát emelhetünk ki. Az egyik a kartellesedés (Katz–Mair, 2001), amely során elszakadnak a társadalmi gyökereiktől és megszállják az államot, ezzel párhuzamosan a választói kiábrándultság (partisan dealignment) növekedése, és a párttagság csökkenése figyelhető meg. (Dalton–Kuechler, 1990; Dalton–Wattenberg, 2000). A másik trend a politikai vezetők informális kiemelkedése pártjukból és a kormányból, amellyel csökkentik a parlament politikai súlyát (Poguntke–Webb, 2005; Webb et al., 2012).

A kartellesedés egyik döntő aspektusa az állam megszállása és a párt szervezetében beindított központosítás. Ez egyfelől elhomályosítja a párttagok és a nem tagok közötti különbséget, amely elkerülhetetlenül a párttagság csökkenését vonja maga után. Másfelől mindezzel a párt eltávolodik, függetlenedik a civil társadalomtól, tovább növelve ezzel a választói kiábrándultságot és a politikai apátiát. Ezzel párhuzamosan a prezidencializáció kiemeli a politikai vezetőket a pártokból és a kormányból, gyengítve ezzel a törvényhozást. Mindezzel olyan „légüres” térbe terelődik a politika, amelyben a pártok és a vezetők elszakadnak a legitimációjuk alapjaitól. A jelenség másik következménye a fentebb említett mozgalmi pártok megjelenése és előretörése. A párttípusok kölcsönhatásba lépnek egymással, felveszik egymás szokásait, hasonulnak egymáshoz, amelyet az egyik oldalon az aszsimiláció érvével fogtunk meg, azt a másikon így a legitimitás érvével tehetjük (Dalton–Kuechler, 1990; Katz–Mair, 2001).

A legitimációs válságot orvosolni kívánó politikusok, a mozgalmi pártoktól átvéve az új harcmodort, ún. spin-off stratégiába, „mozgalmi vállalkozásba” kezdenek. Ennek értelmében a vezérek „kénytelenek” populista módon „visszanyúlni” a társadalomba és ott új kapaszkodót keresni, egy társadalmi hídfőt kialakítani és ott megkapaszkodni. Mozgalmat szerveznek, vagy egy meglévő mozgalom élére állnak, kiküszöbölve, megkerülve, még jobban háttérbe szorítva a közutálatnak örvendő pártokat. Ilyesfajta önlegitimálási stratégiának lehetünk szemtanúi a totalitárius rendszerekben, ahol a politikai elit különböző tömegeseményekkel – mint a nürnbergi nagygyűlések és a május elsejei felvonulások – alapozzák meg a politikai rend létjogosultságát. Ehhez hasonló funkciót látnak el a kormánypártot támogató mozgalmi aktivitások (Békemenet). Továbbá mindez rávilágít a tüntetés–ellentüntetés alkalmával felmerülő „számháború” szerepére. A Martin Kolinsky és William

E. Patterson szerzőpáros (1976: 336.) a kvázi-mozgalom fogalmával illeti ezeket a csoportokat, amelyek jellemzően intézményeken és szervezeteken belül kénytelennek létrejönni, ennek és az erős lojalitásuk következtében valódi mozgalmi identitásuk nem fejlődhet ki. Ilyen „szervezeten vagy eliten belüli mozgalom” volt az MDF-ből kiváló, de addig a pártot támogató radikális szárny a későbbi MIÉP (Szabó 2001:178). Roberta Ash Garner és Mayer N. Zald (1987: 312) az Olasz Kommunista Párt (PCI) és a Francia Kommunista Párt (PCF) példáján keresztül rávilágít arra, hogy a kvázi-mozgalmak alakítása az erősen centralizált, intézménnyel és erős pártfegyelemmel rendelkező pártokra jellemző. Ezt a szimbolikus erőt (Pappas, 2008) kívánják kihasználni a polgári köröket, a Békemenetet a Demokratikus Charta-t, vagy a Tea Party-t életre hívó vezetők és a politikai elit is.

III.2.3. Az identitás érve

A közös identitás a vezetők és a követők illeszkedését teszi lehetővé, megalapozva ezzel a kollektív cselekvést és magát a vezetést is (Boda, 2013; Grint, 2000). Ha a kollektív cselekvés motorjának tekintettük a vezetőt, akkor az üzemanyag csakis az identitás lehet, ahogy Keith Grint is fogalmaz: „a képzeletbeli közösségek jelentősen erősebbek a valódi közösségeknél” (Grint, 2000: 6.). Hiszen egyfelől alapvető pszichológiai szükségleteket elégít ki, másfelől a részvétel költségeit csökkenti. Mindez különösen fontos momentummá válik Olyan társadalmi és politikai környezetben, ahol a tradicionális társadalmi intézmények hanyatlásával (Fromm, 1993), klasszikus tömegpártok eltűnésével, antipolitikai atmoszféra általánossá válásával a modern ember elvesztette politikai identitásának alapjait identitás vákuumot hozva ezzel létre (Tucker, 1968:745.).

A közösséghez való tartozás élménye az azonosság és különbözőség tudatának egyfajta egyvelegeként értelmezhető. Ebből a szempontból a részvétel, mint a preferenciák nyilvánosság előtt való vállalása, tartós önmeggyőzősként értelmezhető, hiszen a biztonságos környezet és azonosság érzése pozitív visszacsatolásként hat az egyén számára. Így a mozgósítás, a mobilizálás és a részvétel realizálása, ciklikussága olyan öngerjesztő folyamat, amely az identitás és a preferenciák stabilitására és erősödésére is hatással van, mindamellett, hogy a meddő kísérletekbe fulladt akciók le is törhetik a mozgalmakat, vagy akár erősíthetik a konfliktusokat. Azonban a közös cselekvés nemcsak növeli a szubjektív biztonságérzetet, hanem a felkínált sikerből, győzelemből és magából a mozgósított erőből való részesedéssel is kecsegtet. Ez az élmény, relatív haszon a kiélezett konfliktusokban

növekszik, hiszen a politikai tét megnő, és az elérni kívánt változások élesen eltérnek, ezért azok nem mindenkit érintenek előnyösen.

Az aktivisták számára a kollektív identitás a célok és az élettapasztalatok forrását is jelenti (Castells, 2006). Ezek tájékozási pontokként és értelmezési sémákként csökkentik a részvétel költségeit. Ehhez hasonló jelenséget fest le Downs (1957) is az információhiány csökkentésére kialakított úgynevezett ideológiai önbesorolás stratégiájában, amely során előzetes értékítéletekkel az egyének kitölthetik a tudásuk „sötét foltjait”, s így megspórolhatják az információgyűjtést egy bizonyos fokig. Ebben az értelemben az identitás is egyfajta preferenciarendezési minta. A preferenciák erőssége, amelyet Hirschman a csalódottság intenzitásában fogott meg, meghatározza a politikai cselekvést, azaz minél erősebbek a preferenciák, annál valószínűbb maga a részvétel (Berelson, 1952: 317.; Sartori, 1999: 68.). Így a mozgalmak az identitás erősítésében érdekeltek, amellyel lecsökkentik az identitáshoz kapcsolódó preferencia-eloszlások variációinak a számát.

Kiélezett konfliktusban a kollektív identitások szerepe megnő. A védelem és a kollektíven létrehozott politikai erő értékesebbé válnak az egyének számára. A fentebb tárgyalt tendenciák arra engednek következtetni, hogy a bevett politikai identitáshordozó intézmények, mint a pártok, elveszthetik identitásképző erejüket. Castel identitás tipológiájában (2006: 30–35.) ezeket legitimáló identitásoknak nevezi, míg a mozgalmak elsősorban a rezisztens és projekt identitáshoz kapcsolódnak. Az előbbi típus tulajdonképpen a közhatalom gyakorlásának az egyik alapja. A rezisztens identitást leértékelt vagy megbélyegzett csoportok alakítják ki, és a túlélésük és ellenállásuk zálogát jelenti. Míg a projekt identitás voltaképpen új identitás életre hívását, egy új önmeghatározást jelent. Kérdés tehát, hogy milyen reakciót vált ki, ha egy-egy domináns társadalmi és politikai szervezet elveszti legitimáló hatását, identitásképző státuszát. Erős a gyanú, hogy ebben az esetben, mint ami a képviseleti intézmények és pártok térvészteséből feltételezhető, beindul az identitások egyfajta versenye az űr betöltéséért. A harc kiélezi a konfliktusokat, elvégre eltűnnek azok a mindenki által hozzáférhető tájékozási pontok, amelyek ezeket az ellentéteket feloldották, a súrlódásokat mederben tartották. Ezzel megnövekszik az igény, hogy a mozgalmak jól megkülönböztető identitást építsenek fel.

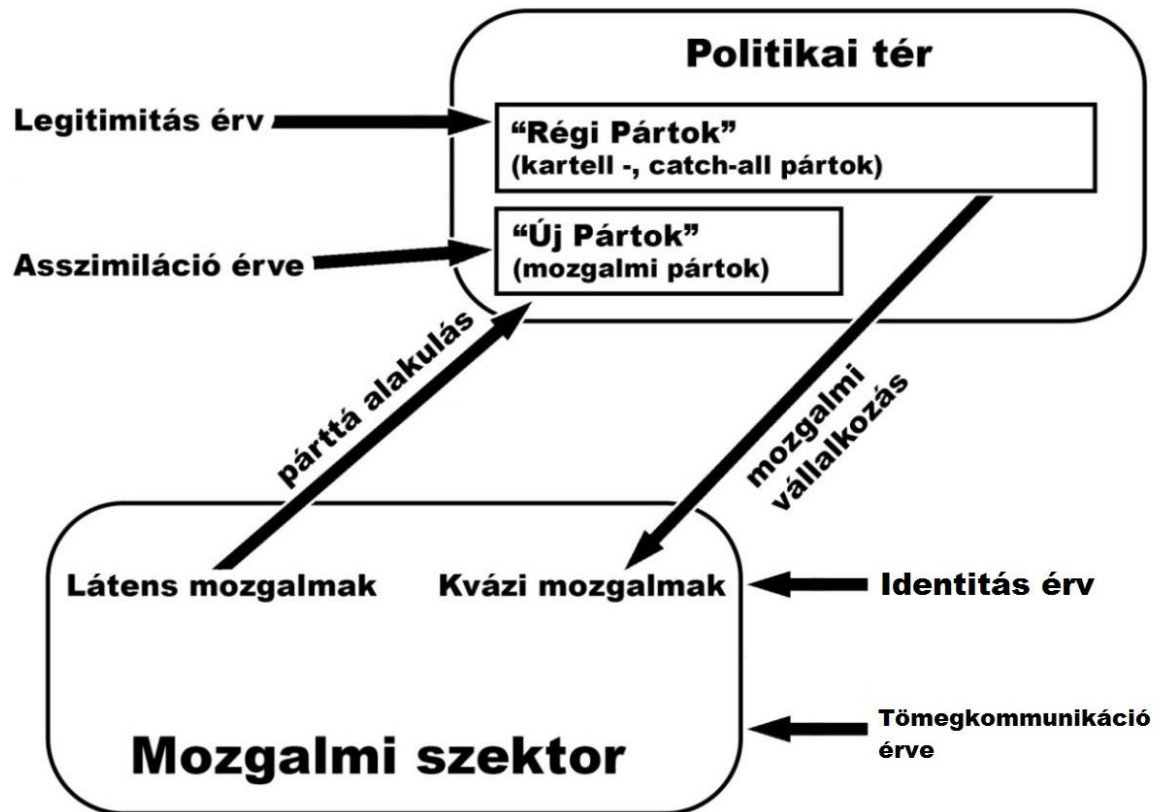
Szociológiai és politikatudományi szempontból az identitás minden esetben konstruált (Castells, 2006.). A vezetőknek az identitás létrehozásában, stabilizálásában, erősítésében kritikus szerepük van, hiszen a vezetés egyik fontos forrását jelentik (Boda, 2013; Grint, 2000). Ahogy erre Boda Zsolt is felhívja a figyelmet (2013: 54–65.), ez a funkció James MacGregor Burns (1978) transzformatív vezetőjéhez köthető, aki a tranzakciós vezetés pragmatikus megközelítésével ellentétben a belső motivációkat erősíti: megosztja vízióját, közös célokat határoz meg, amellyel értelmet ad a cselekvésnek, sőt a cselekvést élményszerűvé is teszi. Ennek egyfajta változata a morális vezetés, amely kiterjeszti az identitást kvázi univerzális értékekhez való kapcsolásával. A nemzet, a nép, a haza, a szabadság, igazságosság, egyenlőség szellemének megidézése hatékony ösztönzőként hathat az aktivisták számára, hiszen ezzel nem más történik, mint a politikai cselekvés tétjének megemelése. A vezető egyszerűen nem kíván mást tenni, mint az identitás erősítésével kiszámíthatóvá teszi a követők viselkedését, sőt könnyebbé, olcsóbbá teszi az engedelmesség elérését. Így stabilizálja közvetlen környezetét, determinálja a vezetőként kiváltott válaszreakciók skáláját.

Érdemes kitérni a „mi és ők” megkülönböztetés egyik implikációjára. Az identitás-építő vezető gyakran hivatkozik erre a dichotómiára, amely óhatatlanul a populizmus felé tereli őt. Azonban a párt- és elitellenességgel átítatott utcai politizálás és a populizmus amúgy is erősen egymásba fonódott jelenségek (Ilonszki–Lengyel, 2009: 9.; Szabó 2007a: 1246–1247.; 2007b: 176–178.; Körösenyi et al., 2007: 328.). Függetlenül attól, hogy milyen ideológiai köntösbe bújtatjuk, a populizmus – illetve annak logikai gyökere – jelen van minden mozgalomban. Hiszen a populizmus magja a markáns identitás. Ennek lényege abban áll, hogy megkülönböztetjük saját magunkat és a politikai és gazdasági elitet annak alapján, hogy mi – a nép, a nemzet, a munkások, a környezetvédők, anti-globalista értelmiségiek, egyetemi hallgatók – kompetensebbek vagyunk, mint azok, akik a hatalmat gyakorolják, s ezért nekünk kellene kormányoznunk. Nem számít tehát, hogy milyen alapon – speciális tudás (értelmiségiek, környezetvédők) vagy tapasztalat (gazdák, munkások) okán – tartjuk magunkat kompetensebbeknek.

III.2.4. A tömegkommunikáció érve

A média és a politikai mozgalmak kölcsönösen függnek egymástól (Vliegenthart–Walgrave, 2012.). A média által strukturált politikában nem csak a pozíciókért folyik a verseny, hanem a médiafelületért is, hisz amit nem közvetítenek, illetve akit nem mutatnak a csatornák, az politikai értelemben nem létezik (Mazzoleni, 2002: 91.). Nem intézményesült szereplőként a mozgalom aszimmetrikus viszonyban van a médiával. Így minden esetben meg kell küzdeniük a figyelemért, amelyet akcióikkal igyekeznek elérni. Viszonylag könnyen belátható, hogy a mozgalmak számára a médiában való megjelenés létfeltétel, hiszen csak így képesek potenciális támogatóikat elérni, és üzeneteiket hozzájuk eljuttatni. Ezért a mozgalmak, amennyiben nem sikerül a mainstream média felületeire betörniük (már ha egyáltalán ez az igény megvan), akkor saját médiumokat hoznak létre, amelyet a világhálón könnyen és olcsón el is tudnak érni.

1. ábra: A szereplők motivációi

A mediatiszt politikai környezetben tapasztalt trendek – mint a tabloidizáció, a perszonalizáció, a vezéresedés és a popularizáció (Kiss, 2003; Pakulski-Körösi 2012: 60-69.) – azt sugallják, hogy nagyobb igény mutatkozik a nem bevett politikai eseményekre. A tömeg-médiának szüksége van tehát a mozgalmakra, amelyek akcióikkal híreket gyártanak. Nem nehéz belátni az egyszerű parlamenti munkával aligha lehet bekerülni a csökkenő számú politikai hírek közé, ezért minden valamit magára adó politikai erő kapva kap az alkalmon, hogy túllépjen a bevett politikai gyakorlatokon, és botrányt kreáljon. Egy-egy mobilizációval ügyekre irányíthatja a figyelmet, vagy felvethet alternatívákat bizonyos döntési helyzetekben. Tehát minden kevésbé szokványos eszközt, mint például a különböző mozgalmi akciókat, bevetnek a politikai szereplők a napirend-formálás érdekében. Jól példázza mindezt a különböző parlamenti performanszok elterjedése, mint például a narancsosztás, táblák és molinók, újságok felmutatása, cetlik dobálása, mozgalmi jelvények viselése (gárdista mellény esete), vagy akár a fizikális agresszió alkalmazása (tömegverekedések az ukrán vagy a dél-koreai parlamentben).

III.2. A koncepció határai és tanulsága

A vezérdemokrácia mozgalom-koncepciója az eddig tárgyalt megközelítésekhez képest realisabb képet látszik adni a kollektív cselekvés e formájának politikai folyamatokban betöltött szerepéről. Mindez nem azt jelenti, hogy ne lennének meg saját korlátai. Ugyanis egyaránt akadályokba ütközhetünk mind az elmélet mind az empiria szintjén.

III.2.1. A normatív korlát: a vérontás esete

Az elmélet normatív alapját adó minimális demokrácia-definíció lényege szerint a politikai verseny nem torkolthat vérontásba, ugyanis a konfliktus egyetlen rendezési módja a választás, amellyel a rossz vezetőket megbüntethetik, a jókat megjutalmazhatják a választópolgárok. Ennek értelmében a mozgalmi aktivizmus nem vezethet erőszakhoz, hiszen ebben az esetben túllép a demokrácia minimális követelményein. Így az erőszakos demokratikus átmenet Romániában, az 1999-es globalizációellenes „seattle-i csata”, a 2006-os Forró ősz, a 2011-es arab tavasz, vagy a 2013-as törökországi események sem tartózkodhatnak ebbe a kategóriába. Ahogy azt Berelson is megjegyzi „A szélsőséges pártoskodással párosuló szélsőséges buzgalom merev fanatizmusban tetőzhet, amely általánossá válva lerom-

bolhatja a demokratikus folyamatot.” (idézte Sartori 1999: 69. Soltész Erzsébet fordítása, eredeti: et al. 1954: 314.).

Természetesen az erőszak mértéke, amelyet analitikusan a rendkívüli politikához kapcsolunk, nagyban függ a kívánt és artikulált változás mértékétől. Kalyvas (2008) könyvében Schmitt kidolgozatlan népgyűlés (*Volksversammlungen*) és Arendt önkéntes szerveződései és civil ellenállás koncepciójára támaszkodva, arra a következtetésre jut, hogy a demokratikus keretek között megjelenhetnek olyan „rendkívüli” elemek, amelyek bár intézményi világon kívüliek, de még sem alkotmányellenesek. Tucker ugyancsak tesz egy különbségtételt a reform és forradalmi mozgalmak között (Tucker 1995:77-113.). Mindez arra utal, hogy alkotmányos keretek között, sőt alkotmányos támogatással (szólás- és véleményszabadság, gyülekezési és egyesülési jog) megjelennek a rendkívüli politika egyes elemei. Lényegében ez azt jelenti, hogy az említett Kalyvas-féle megkülönböztetés értelmében, a rendkívüli állapotban az ágencia, mint a vezetés és a mozgalmak világa, intézményi és alkotmányos korlátok nélkül teljeseedik ki. Mindez természetesen nem egyszerűen a vezérdemokrácia mozgalom-koncepciójának a kritikája. Ugyanis rávilágít arra a körülményre, hogy a mozgalmak nem köthetők kizárólagosan a demokráciához, hanem sokkal inkább a politikumhoz, Mannheim szavaival élve irracionális mozgástérhez (Mannheim, , amelyben az ágencia realizálódhat. Tehát a mozgalmak alapvető eleme a permanens harc, küzdelem valamint verbális és fizikális erőszak. S így a mozgalmak kétélű fegyverek, amely fogalmilag igen bizonytalanok, amorf és nehezen megfoghatók elhomályosítják a megítélésüket és értelmezhetőségüket egy demokratikus nézőpontról. Noha ez a gondolat részben túlvezet a dolgozat keretein, mégis rávilágít arra, hogy maga politikatudomány is korlátokat rejt a mozgalmak és a szélesebben vett ágenciák megismerését illetően. Ahogy arra Lánczi András (2000) is felhívja a figyelmet, mikor a politika tanulmányozásának uralkodó és „zárt” demokratikus paradigmáját írja le. Azonban azzal, hogy machiavelliánus logikával részben az ágenciára helyezzük a hangsúlyt, kiküszöbölni a struktúrát érintő normatív torzításokat. Ennélfogva a vezérdemokrácia normatív alapot tárogan vagy legalábbis rugalmasan értelmezve, a mozgalmakat képesek vagyunk olyan körülmények között is értelmezni, mint a polgárháborúk, forradalmak és puccsok, vagy épp a nyílt vagy rejtett erőszakot alkalmazó diktatórikus, fél-autoriter rendszerek.

III.2.2. A tapasztalati korlát: a láthatatlan vezető esete

Tapasztalati szinten is meginoghat a koncepció, amennyiben olyan mozgalmakkal kerül szembe, amelyekben a vezetők nem észlelhetőek. A láthatatlan vezető problémája elsősorban olyan mozgalmak esetében merül fel, amelyek ideológiájuk alapján nyíltan elvetik a vezetést, ilyenek a különböző alternatív (antinukleáris, globalizációellenes), újbaloldali és zöld mozgalmak. A kutató dolga még nehezebb abban az esetben, ha a mozgalom még nem érte el a nyilvánosság azon szintjét, ahol már körvonalazódnak a fontosabb szervezeti jellemzői, mint a döntéshozatal, a külső kommunikáció és a mozgalmi elit.

Kérdéses tehát, hogy a vezetés pszichológiai és funkcionális szükségszerűségét alapul véve számításba vehetünk-e olyan tényezőt, amit adott esetben nem látunk, vagy csak sejtjük létezését. Dieter Rucht (2012) hangsúlyozza, hogy a minimális vezetés elkerülhetetlen, még akkor is, ha a csoport ideológiájából fakadóan nincs kifejezett vagy látható, releváns vezető. Ennek két esetét emeli ki a szerző, vagy kialakul egy informális vezetés, mint Marcos a Zapatista Nemzeti Felszabadító Hadsereg élén, vagy kényszerűen kerül a szervezetre, hogy elkerüljék a vezetést, de ebben az esetben is kialakul egy mag, egy mozgalmi elit, ami végeredményében betölti a vezetés funkcióit. Rucht modellje arra az előfeltevésre épül, hogy a különböző szervezetek és csoportok, függően annak minőségi különbözőségétől, nagyságától, ideológiájától, anyagi forrásaitól és környezetétől, élén más és más funkciókat kell betöltetniük a vezetőknek. Azaz nem feltétlenül magát vezetőt kell keresni, hiszen egyfelől könnyen előfordulhat, hogy több vezéregyéniség nő ki a mozgalmából vagy a mozgalmon formálisan is a kívül található a vezető, ahogy erre Rucht tipológiájában is felhívja a figyelmet (lásd a 4. és a 6. táblázatot a Mellékletben).

Másfelől nem lehet egyszerű egyenlőségjelet rakni vezető, mint pozíció és személy, valamint vezetés, mint cselekvés közé, ugyanis így eltűnne a számos szerző (Burns, 1978; Blondel, 1987; Grint, 2000; Schabert, 2005) által hangsúlyozott környezet vagy kontextus. Természetesen látnunk kell, hogy más és más stílusú, típusú vezetésről beszélhetünk egy olyan környezetben, ahol az erős vezetővel szemben negatív percepciók uralkodnak, ahogy ezt a szituáció/kontextus/követő-centrikus vezetés elméletek is kihangsúlyozzák (Hollander 1992; az elméletek áttekintését lásd Bass, 1990; Goethals, 2004). Colin Barker (et al., 2001: 1–4.) rámutat a szóban forgó problémára, amelyet az aktivista mozgalmakutatásban – ahol aktivisták írnak aktivistáknak a mozgalmakról – az uralkodó vezetésellenes előfeltevésre

vezet vissza, amelyből fakadóan fel sem merülhet a vezetés problematikája. Így ha elutasítjuk a vezetés létezését, arra hivatkozva, hogy láthatatlan vagy éppen irreleváns, akkor elvetjük annak az esélyét is, hogy felismerjük a vezetőket és a vezetést.

IV. Konklúzió és a megközelítés implikációi

„[A] népet erőltetni, izgatni kell a közczélokra, mert magától nem mozdul; viszont megmozdulása mindenkoron a létező állapotok erőszakos áttörésével, tehát forradalommal jár.”

Bokor József 1886: 35.

A mozgalmak elvitathatatlanul fontos szereplői a politikai folyamatoknak. Mégis a politikatudomány és politikaelmélet kevés figyelmet fordít rájuk, annak ellenére, hogy számos érdekes empirikus tendenciába és elméleti problémába (ágencia és struktúra, rendkívüli és normál politika) illeszkedik a kérdés. Emellett a szociológiai mozgalomkutatás normatív és fogalmi korlátok miatt képtelenek reális képet adni a politikai térbe belépő mozgalmakról. Elméleti jellegű kutatásomban így arra kerestem a választ, hogy a kollektív cselekvés e formái milyen funkciót töltenek be a demokráciában.

Láthattuk, hogy a demokráciaelméletekhez társított közvetlen demokratikus formákból milyen mozgalom-koncepciók állíthatóak fel (lásd az összefoglaló 1. táblázatát) és azok milyen ellentmondásokba keverednek. A megközelítések eltérő előfeltevéseik és logikájuk okán máshová helyezik a kollektív cselekvések hangsúlyát.

Míg a deliberatív és a neoklasszikus demokráciafelfogásban a mód – azaz a tanácskozás és a független érdekek aggregációja – következményei a kívánt, elvárt eredményekben összegeződnek, így valójában nem a kívánt eredmény a célja a politikának, hanem a módszer, amelyből azok következnek. Ezzel szemben a vezérdemokráciában a cél határozza meg az eszközöket, mint esetünkben a mozgalmakat. A cél, meglátásom szerint, mindig politikai: a hatalom megszerzése, politikai erő létrehozása és alkalmazása, preferenciák és politikai (politics, policy) folyamatok befolyásolása. Továbbá a rivális mozgalom koncepciók erős normatív előfeltevéseik és elvárásaik okán, logikailag nem képesek megfogni a mozgalmak lényegi természetét. Amíg a deliberatív megközelítés nem képes megfelelően kezelni a kényszer, a szociálpszichológiai gátak és a szervezeti kiterjedés problematikáját, addig a neoklasszikus mozgalom-koncepciót a bizonytalanság és a mobilizáció magas költségei kérdőjelezzik meg

1. táblázat: A direkt demokrácia formái és a politikai mozgalmak szerepe

	Közvetlen demokrácia	Referendum demokrácia	Tüntető demokrácia
Elméleti keret	Deliberatív demokrácia	Neoklasszikus demokrácia	Vezérdemokrácia
A modell input oldala	Racionális egyének, közösségek	Önérdék követő egyének, független szervezetek	Irracionális, inkompetens egyének tömege, „ <i>tüntető csoportok</i> ” (Mills), politikai vezérek
A cselekvés tartalmi kiterjedése és mélysége	Széles, átfogó	Szűk (ügyspecifikus), részben átfogó	Szűk (ügyspecifikus), sekély
A kollektív cselekvés iránya	Horizontális és bottom-up	Vertikális és bottom-up	Vertikális és top-down
A cselekvés motivációja és célja	Altruista igazságkeresés, konszenzus	Egyoldalú informálás, kompromisszum	Befolyásolás, napirendformálás, önlegitimáció, a preferenciák erősítése
A cselekvés jellege (a politikai tevékenység dimenziója)	Antipolitikai (policy) jellegű	Kvázi politikai (policy) jelegű	Politikai (politics) jellegű
A cselekvés természete	Valódi aktív részvételen és közvetlen interakciókon, interperszonális kapcsolatokon alapuló önkormányzás	Egyes ügyekben történő közvetlen döntésen, szavazáson, választáson keresztül megvalósuló önkormányzás, amelyet civil és politikai szereplők kampánya keretez az információ hiányos állapot leküzdése céljából	Olyan közvetlen – aktivista – részvételen alapuló kollektív cselekvés, amelyet más valódi politikai szereplő kezdeményez
A cselekvés eredménye, döntőmomentuma (a modell output oldala)	Deliberáció folyamatán nyugvó döntés	(Nép)szavazás	Tüntetés, demonstráció vagy egyéb direkt akcióforma
A cselekvés hangsúlya	Procedúraorientált	Procedúraorientált	Célorientált
A mozgalom szerepe	Önálló cselekvő és fórum egyben, a reprezentatív intézmények riválisa	Részben önálló, „mérő és jelző” eszköz, a reprezentatív intézmények kiegészítője	Nem önálló (irányított), befolyásoló és legitimáló eszköz, a reprezentatív intézmények riválisa
A párt-mozgalom viszonyrendszer jellege	Szimmetrikus, egyenlő	Aszimmetrikus, mozgalom domináns	Aszimmetrikus, párt domináns

Mindezek ellenére a vezérdemokrácia sem bizonyult „tökéletes” keretnek, hiszen normatív és empirikus szinten is akadályok emelkedtek elénk. Azonban ezek a korlátok rámutatnak arra, amit talán már a munkánk elején is sejthettünk, vagyis arra, hogy a mozgalmak elsősorban a politikum világához tartoznak, mint sem kizárólagosan a demokráciához. Ehhez viszont a vezérdemokrácia elmélete megfelelő látásmódot és kiindulási pontot kínál.

Végigtekintve tehát a koncepciókat, az elvi és tapasztalati ellentmondásokat arra a következtetésre juthatunk, hogy a vezérdemokrácia áll a legközelebb a mozgalmak, mint egyfajta ágencia megértéséhez, amely elsősorban abból fakad, hogy minimális normatív előírásaival nagyobb teret enged az eszközöket illetően. Kiinduló állításom szerint a *mozgalmak* a gyakorlatban vertikális és top-down jellegűek és jellegzetesen a politikai vezetők eszköztárát gazdagítják. Ez a mester és az eszköz viszony, ahogy az elemzés különböző dimenzióiban végig tapasztalható volt, kölcsönös függésen alapul. Ahogy a zenész függ a hangszerétől, úgy függ a vezető is a mozgalmától. Viszont az, hogy a hangszer milyen hangokat és dallamot ad ki, csak a zenész képességein, kreativitásán, tudásán múlik. Így a vezető sem vezető követők nélkül, de az eszköz is diszfunkcionálissá válik, amennyiben nem él vele az alkotni vágyó politikai akarat és kreativitás. A mozgalom ebben az értelemben a potenciális követők (újra)konstruálásának az eredménye, amely a tárgyalt trendekből fakadó előnyeivel ugyancsak kívánatos az egyszerű aktivistáknak is.

A tanulmány elsődlegesen reflektálni kívánt a mozgalomkutatásban egyre nagyobb érdeklődést élvező demokrácia és a mozgalmak közötti viszony (della Porta, 2005; 2009; 2013; della Porta–Diani, 2006: 239–245; della Porta–Rucht, 2013) és a vezetés szerepének (Aminzade, 2001; Barker et al., 2001; Goldstone, 2001; Morris–Staggenborg, 2004; Pappas, 2008; Rucht, 2012) a kérdésére, valamint a mozgalmakhoz társított normatív torzításokra. Mindemellett látenszen megfogalmazódott kutatás közben az az igény, hogy a vezetéskutatás számára új horizontot alakítsak ki. A politikai vezetés- és mozgalomkutatás házasítása komoly potenciált jelent, hiszen a szociológiai mozgalomkutatás stabil eszközrendszerével és óvatosan kezelt fogalmaival és a demokráciaelméletből táplálkozó vezetéselmélet intuitív realizmusa kölcsönösen kiegészítik egymást. Nem nehéz belátni, hogy a vezetés nem egyszerűen a vezetőről szól, hanem egy összetett társadalmi és politikai folyamat. A követők, valamint a tágabban értelmezett környezet és a kontextus értelmezése nélkül el-

képzeltetlen, hogy a realitások talaját érintve megfogjuk a vezetést. Hiszen a vezetés nem egyszerűen a vezető attribútuma, hanem sokkal inkább a vezető és környezete – a mozgalom, kollektív cselekvés, a politikai verseny – közötti relacionális viszony, folyamatos kölcsönhatások összessége (Blondel, 1987; Burns, 1978; Grint, 2000). Mindennél fogva az elméleti munkám egy sor nemzetközileg is releváns empirikus és teoretikus kutatásnak nyithat utat.

Bibliográfia

- Aminzade, Ronald R. – Goldstone, Jack A. – Perry, Elizabeth J. (2001): Leadership Dynamics and the Dynamics of Contention. In: Aminzade, Ronald R. – Goldstone, Jack A. – McAdam, Doug – Perry, Elizabeth J. – Sewell, William H. – Tarrow, Sidney – Tilley, Charles: *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, Cambridge: Cambridge University Press
- Aremdt, Hannah (1995): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest: Európa Könyvkiadó
- Barker, Colin – Johnson, Alan – Lavalette, Michael (2001): Leadership Matters: An Introduction. In: Barker, Colin – Johnson, Alan – Lavalette, Michael (eds.) *Leadership in Social Movements*. Manchester – New York: Manchester University Press, 1-23.
- Bass, Bernard M. (1990): Bass & Stogdill's handbook of leadership: theory, research, and managerial applications. New York : Free Press, 1990
- Berelson, Bernard (1952): Democratic Theory and Public Opinion. *The Public Opinion Quarterly*, 1952/3., 313-330.
- Berelson, Bernard – Lazarsfeld, Paul F. – McPhee, William N. (1954): *Voting: a Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago: University of Chicago Press
- Blondel, Jean, (1987): Political Leadership, London: Sage.
- Boda Zsolt (2013): Legitimitás, bizalom, együttműködés. Kollektív cselekvés a politikában. Budapest: Argumentum.
- Bogdanor, Vernon (2001): *Politikatudományi enciklopédia*, Osiris, Budapest
- Bokor József (1886): A társadalom befolyása az államra. *Magyar Philosophiai Szemle*, V. évf. 1. füz. 33-44.
- Brovkin, Vladimir (1990): Revolution from Below: Informal Political Associations in Russia 1988-1989. *Soviet Studies* 42. 233-258.
- Burns, James MacGregor (1978): Leadership. Harper and Row, New York. Castells, Manuel (2006): *Az identitás hatalma* (Az információ kora. 2. köt.). Budapest, Gondolat Kiadó.
- Cohen, Jean L. – Arato, Andrew (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: MIT Press
- Dahl, Robert A. (1956): *A Preface to Democratic Theory*. Chicago, London: The University of Chicago Press
- Dahl, Robert A. (1982): Ki birtokolja a hatalmat? In: Forgács Imre (szerk.): *Válogatás a polgári politikatudomány fejezeteiből*. Budapest – Dabas: Művelődési Minisztérium Marxizmus – Leninizmus Oktatási Főosztálya. 121-128.
- Dahl, Robert A. (1996): *A pluralista demokrácia dilemmái*. Budapest: Osiris. 1996.
- Dalton, Russell J. – Kuechler, Manfred (eds.) (1990): *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*. Cambridge: Polity Press
- Dalton, Russel J. – Wattenberg, Martin P. (eds.) (2000): *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press
- Della Porta, Donatella (2005): Making the Polis: Social Forums and Democracy in the Global Justice Movement. *Mobilization*, 10.
- Della Porta, Donatella (2009): Democracy in Movement: Some Conclusions. In: della Porta, Donatella (eds.): *Democracy in Social Movements*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 262-274.
- Della Porta, Donatella (2012): *Critical Trust: Social Movements and Democracy in Times of Crisis* Cambio Anno II, Numero 4/Dicembre

- Della Porta, Donatella (2013): *Can democracy be saved?: participation, deliberation and social movements*, Cambridge, Polity Press,
- Della Porta, Donatella – Diani, Mario (2006): *Social movements: an introduction*. Malden: Blackwell Publishing,
- Della Porta, Donatella – Rucht, Dieter (1995): Left-Libertarian Movements in Context: a Comparison of Italy and West Germany, 1965-1990. In: Jenkins, J Craig – Klandermans, Bert (eds.): *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*. London: University College London, 229-274.
- Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Downs, Anthony (1990): Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle* 1990/9., 993-1011.
- Elster, Jon (1997): The Market and the Forum. Three Varieties of Political Theory. In: Bohman, James – Rehg, William (eds.): *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press 1997: 3-34. Korábban megjelent: In: J. Elster - A. Hylland (eds.): *Foundations of Social Choice Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986: 103-132.
- Elster, Jon (1998): Introduction. In: Elster, Jon (eds.): *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press 1998: 1-19.
- Evanson, Robert K. – Magstadt, Thomas M. (2001): The Czech Republic: Party Dominance in a Transitional System. In: Thomas, Clive S. (eds.): *Political parties and interest groups : shaping democratic governance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2001: 193-209.
- Fejér György (1850): *A politikai forradalmak okai néhány észrevételekkel*. Buda: Királyi Egyetemi Nyomda, 1850.
- Femia, Joe (2009): Elites vs. the Popular Will: a False Dichotomy. In: Femia, J. – Körösnéyi, A. – Slomp, G.: *Political Leadership in Liberal and Democratic Theory*, Exeter: Imprint Academic, 2009: 67-78.
- Flacks, Richard (1994): The Party's Over – So What Is to be Done? In: Larana, Enrique – Johnston, Hank – Gusfield, Joseph R. (szerk.): *New Social Movements : from Ideology to Identity*. Philadelphia: Temple University Press, 1994: 330-351.
- Fromm, Erich (1993): *Menekülés a szabadság elől*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.
- Garner, Roberta Ash – Zald Mayer N. (1987): The Political Economy of Social Movement Sectors. In: Mayer N. Zald - John D. McCarthy (szerk.): *Social movements in an organizational society : collected essays*, New Brunswick: Transaction Publishers, 1987: 293-318.
- Giugni, Marco – Nai, Alessandro (2009): Why are Social Movement Organizations Deliberative? Structural and Cultural Determinants of Internal Decision Making in the Global Justice Movement. In: della Porta, Donatella (szerk.): *Democracy in Social Movements*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2009:127-149.
- Glenn, John K. (2003): Parties out of Movements. Party Emergence in Postcommunist Eastern Europe. In: Goldstone, Jack A. (szerk.): *States, Parties, and Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003: 147-169.
- Goethals, George R. – Sorenson, Georgia L. (2004): *Encyclopedia of Leadership 4 vol. set*. London: Sage
- Goldstone, Jack A. (2001): Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory. *Annual Review of Political Science*, Vol. 4. 139–187.
- Goldstone, Jack A. (eds.) (2003): *States, Parties, and Social Movements*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Grint, Keith (2000): *The Arts of Leadership*. Oxford: Oxford University Press.

- Gunther, Richard–Diamond, Larry (2003): Species of Political Parties. A New Typology. *Party Politics*, Vol. 9., no. 2. 167–199.
- Gutmann, Amy–Thompson, Dennis (1996): *Democracy and disagreement*. Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press.
- Hamilton Alexander - Madison, James – Jay, John (1998): *A föderalista: Értekezések az amerikai alkotmányról*. Budapest: Európa kiadó. 1998.
- Hirschman, Albert O. (1970): *Exit, voice, and loyalty: responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge, Harvard University Press.
- Hirschman, Albert O. (1985): *Shifting involvements: private interest and public action*. Oxford, Blackwell.
- Hollander, Edwin P. (1992): Leadership, followership, self, and others. *The Leadership Quarterly* Volume 3, Issue 1, Spring 1992, Pages 43–54
- Ilonszki Gabriella–Lengyel György (2009): Válaszúton: konszolidált vagy színlelt demokrácia? *Politikatudományi Szemle*, XVIII. évfolyam, 1. szám. 7–25.
- Jenkins, J. Craig (1995): Social Movements, Political Representation, and State: An Agenda and Comparative Framework. In: Jenkins, J Craig – Klandermans, Bert (szerk.): *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*. University College London, London, 1995: 14-34.
- Jenkins, J. Craig–Klandermans, Bert (eds.) (1995): *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*. London, University College London.
- Johnston, Hank (2011): *States and Social Movements*. Cambridge: Polity Press, 2011.
- Katz, Richard S.–Mair, Peter (2001): A pártszervezet változó modelljei és a pártdemokrácia. *Politikatudományi Szemle*, X. évfolyam, 3. szám. 131–156.
- Kelemen Csaba – Kelemen Gábor (2005): Polgári körök - társadalmi mozgolódás és mozgalmárgódás, In: Sándor Péter – Vass László – Sándor Ágnes - Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2004-ről*. Budapest: DKMKA, 2005: 393-403.
- Kiss Balázs (2003): Kampány és tabloidizáció. A perszonalizáció jelensége. In: Sárközy Erika–Schleicher Nóra (szerk.): *Kampánykommunikáció*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 9-40.
- Kitschelt, Herbert (1993): Social Movements, Political Parties, and Democratic Theory. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 528, Citizens, Protest, and Democracy, 1993/Jul. 13–29.
- Kriesi, Hanspeter (1995): The Political Opportunity Structure of New Social Movements: its Impact on Their Mobilization. In: Jenkins, J Craig – Klandermans, Bert (eds.): *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*. London: University College London, 1995: 167-198.
- Kriesi, Hanspeter (2011): Social movements. In: Daniele Caramani (eds.) *Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2011: 295-299.
- Kriesi, Hanspeter–Koopmans, Ruud–Duyvendak, Jan W.–Guigni, Marco G. (eds.) (1995): *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Kolinsky, Martin–Paterson, William E. (eds.) (1976): *Social and Political Movements in Western Europe*. London, Croom Helm.
- Koopmans, Ruud (1995): *Democracy from Below: New Social Movements and the Political System in West Germany*. Boulder, Westview Press.
- Kornhauser, William: *The Politics of Mass Society*. Glencoe, Free Press.

- Körösenyi András (2005): *Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Körösenyi András (2007:a): Politikai vezetés: a klasszikus demokrácia és a paternalizmus között. Racionalizmus és szkepticizmus a demokráciaelméletben. *Századvég*, 3. szám. 3–35.
- Körösenyi András (2007:b): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*, XVI. évfolyam, 4. szám. 7–28.
- Körösenyi András (2008): A felhatalmazáselmélet védelmében. Válasz Meszerics Tamás kritikájára. *Politikatudományi Szemle*, XVII. évfolyam, 4. szám. 161–172.
- Körösenyi András (2009a): Lehangelő tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Politikatudományi Szemle*, XVIII. évfolyam, 3. szám. 33–56.
- Körösenyi András (2009b): Escher lépcsőin. Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Századvég*, 4. szám. 3–25.
- Körösenyi András (2009c): A népszavazások és a képviseleti demokrácia viszonya. In: Enyedi Zsolt (szerk.): *A népakarat dilemmái. Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban*. Budapest, DKMKA–Századvég. 37–62.
- Körösenyi András (2012): A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra. Magyar politika, 1990-2010. In: Boda Zsolt–Körösenyi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI–Új Mandátum Könyvkiadó. 284–309.
- Körösenyi András–Tóth Csaba–Török Gábor (2007): *A magyar politikai rendszer*, Budapest, Osiris Kiadó.
- Krasztev, Ivan (2013): Legközelebb hol? Vagy legközelebb micsoda? In.: Krasztev Péter–Jon Van Til (szerk.) (2013): *Tarka ellenállás*. Budapest, Napvilág Kiadó. 160–175.
- Krasztev Péter–Jon Van Til (szerk.) (2013): *Tarka ellenállás*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Lánczi András (2000): A politikatudomány helyzetéről és állapotáról. *Századvég* (5. évf.) 18. sz. 141-162.
- Le Bon, Gustave (1913): *A tömegek lélektana*. Budapest, Franklin Társulat.
- Maguire, Diarmuid (1995): Opposition Movements and Opposition Parties. In: Jenkins, J Craig–Klandermans, Bert (eds.): *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*. London. University College London. 199–228.
- Mannheim Károly (1996): *Ideológia és utópia*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó
- Mazzeloni, G. (2002): Politikai kommunikáció. Budapest: Osiris Kiadó
- Medearis, John (2005): Social Movements and Deliberative Democratic Theory. *British Journal of Political Science*, Vol. 35, no. 1. 53–75.
- Meyer, David S.–Minkoff, Debra C. (2004): Conceptualizing Political Opportunity. *Social Forces*, Vol. 82, no. 4. 1457–1492.
- Meyer, David S. – Tarrow, Sidney (eds.) (1998): *The Social Movement Society: Contentious Politics for a New Century*. Lanham: Rowman & Littlefield, 1998.
- Michels, Robert (1959): *Political Parties: a Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York, Dover Publications.
- Mikecz Dániel (2008): A dinnye a héjától. A bal-jobb vita a magyar alternatív mozgalmon belül. *Politikatudományi Szemle* 2008/2., 71–97.
- Mikecz Dániel (2010): Az ellenállás kultúrája. Kultúra, identitás a mozgalomkutatás irodalmában. *Politikatudományi Szemle* 2010/2., 110–126.

- Mikecz Dániel (2012): Új pártok, változó mozgalmak. In: Boda Zsolt–Körösenyi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI–Új Mandátum Könyvkiadó. 65–82.
- Mills, C. Wright (1962): *Az uralkodó elit*. Budapest, Gondolat MISZTAL, Bronislaw – JENKINS, J. Craig (1995): Starting from Scratch Is Not Always the Same: The Politics of Protest and the Postcommunist Transitions in Poland and Hungary. In: Jenkins, J Craig – Klandermans, Bert (szerk.): *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*. University College London, London, 1995: 296-324.
- Morris, Aldon D.–Staggenborg, Suzanne (2004): Leadership in Social Movements. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (ed.): *The Blackwell Companion To Social Movements*. Malden-Oxford, Blackwell Publishing. 171–196.
- Müller-Rommel, Ferdinand (1990): New Political Movements and “New Politics” Parties in Western Europe. In: Dalton, Russell J. – Kuechler, Manfred (szerk.): *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*. Cambridge: Polity Press, 1990: 219-231
- Offe, Claus (1985): New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research*, 1985/4., 817-868.
- Offe, Claus (1990): Reflections on the Institutional Self-transformation of Movement Politics: A Tentative Stage Model. In: Dalton, Russell J. – Kuechler, Manfred (eds.): *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*. Cambridge: Polity Press, 1990: 232-250.
- Ost, David (2001): Poland: Parties, Movements, Groups, and Ambiguity. In: Thomas, Clive S. (eds.): *Political Parties and Interest Groups: Shaping Democratic Governance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2001: 211- 227.
- Pakulski, Jan–Körösenyi András (2012): *Toward Leader Democracy*. London–New York, Anthem Press.
- Pappas, S. Takis (2008): Political Leadership and the Emergence of Radical Mass Movements in Democracy. *Comparative Political Studies*, Vol. 41., no. 9. (August). 1117–1140.
- Poguntke, Thomas–Webb, Paul (2005): The Presidentialization of Politics in Democratic Societies: A Framework for Analyses. In: uők (eds.): *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford University Press, Oxford. 1–25.
- Pichardo, Nelson A. (1997): New Social Movements: A Critical Review. *Annual Review of Sociology*, Vol. 23., 411–430.
- Przeworski, Adam (1999): Minimalist Conception of Democracy: a Defence. In: Ian Shapiro–Casiano Hacker-Cordón (eds.): *Democracy's Value*. Cambridge, Cambridge University Press. 23–55.
- Rawls, John (1993): *Political liberalism*. New York, Columbia University Press.
- Rawls, John (1999): *The Law of Peoples: with, The Idea of Public Reason Revisited*. Cambridge, Harvard University Press.
- Rochira, Alessia–Mannarini, Terri (2011): Deliberation and Protest: A Closer Look at Social Fora dynamics. *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 1., no. 8.
- Rohrschneider, Robert (1993): Impact of Social Movements on European Party Systems. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 528, Citizens, Protest, and Democracy, 1993/Jul., 157-170.
- Rucht, Dieter (1996): The Impact of National Contexts on Social Movement Structures: A Cross-movement and Cross-national Comparison. In: McAdam, Doug–McCarthy, John D.–Zald, Mayer M. (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities,*

- Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge, Cambridge University Press. 185–204.
- Rucht, Dieter (2012): Leadership in Social and Political Movements: A Comparative Exploration. In: Helms, Ludger (eds.): *Comparative Political Leadership*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 99–118.
- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Saunders, Clare (2009): Organizational Size and Democratic Practices: Can Large Be Beautiful? In: della Porta, Donatella (eds.): *Democracy in Social Movements*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009: 150-169.
- Schabert, Tilo (2005): A Classical Prince The Style of François Mitterrand In: Barry Cooper – Charles R. Embry (szerk.): *Philosophy, Literature, and Politics*. Essays Honoring Ellis Sandoz, szerk. University of Missouri Press, Columbia–London, 234-254.
- Schabert, Tilo (2013): *A politika méltóságáról és jelentőségéről*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Schmitt, Carl (2002): A partizán elmélete. Közbevetett megjegyzés a politikum fogalmához. In: uő: *A politikai fogalma. válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó. 103–173.
- Schmitter, Phillippe C. (2013): *Real Existing Democracy without Parties?* CEU, Department of Political Science, Lecture Paper, Forrás: <http://www.ceu.hu/node/34479> (Letöltés: 2013. 02. 27.)
- Schumpeter, A. Joseph (1982): Versengés a politikai vezetésért. In: Forgács Imre (szerk.): *Válogatás a polgári politikatudomány fejezeteiből*. Budapest – Dabas: Művelődési Minisztérium Marxizmus – Leninizmus Oktatási Főosztálya. 1982: 191-199.
- Schumpeter, A. Joseph (1987): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Unwin.
- Schwartz, Mildred A. (2010): Interactions Between Social Movements and US Political Parties. *Party Politics*, 2010/5., 587-607.
- Skocpol, Theda – Williamson, Vanessa (2012): *The Tea Party and the Remaking of Republican conservatism*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2012.
- Stutje, Jan Willem (2012): *Charismatic Leadership and Social Movements: The Revolutionary Power of Ordinary Men and Women*. Oxford – New York: Berghahn Books, 2012.
- Szabó Máté (1986): Alternatív társadalmi mozgalmak és reform Magyarországon, *Ifjúsági Szemle*, 1986/6.
- Szabó Máté (1991): Társadalmi mozgalmak a rendszerváltásban. *Társadalmi Szemle* 1991/11., 68-79.
- Szabó Máté (1992): *Társadalmi mozgalom és politikai változás: a zöldek*. Budapest: Alapítvány a politikai kultúráért. 1992.
- Szabó Máté (1994:a): Greens, Cabbies, and Anti-Communists: Collective Action during Regime Transition in Hungary. In: Larana, Enrique – Johnston, Hank – Gusfield, Joseph R. (eds.): *New Social Movements : from Ideology to Identity*. Philadelphia: Temple University Press, 1994: 287-303.
- Szabó Máté (1994:b): A társadalmi mozgalmak szerepe a demokratikus politikai rendszer intézményesedésének folyamatában Magyarországon, *Szociológiai Szemle*, 1994/3., 47.
- Szabó Máté (1995): Társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás, politikai szervezetek a magyarországi rendszerváltás folyamatában. *Politikatudományi Szemle* 1995/4., 51-79.
- Szabó Máté (1998): A tüntetések szerepe a magyar demokratizálódásban. In: Kurtán Sándor - Sándor Péter - Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve 1988-1998*. Budapest: DKMKA 1998. 499-515.

- Szabó Máté (1999): Civil társadalom, mozgalmak tiltakozás. In: Gergely András – Bayer József – Kulcsár Kálmán (szerk.): *A politikatudomány arcai*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1999.
- Szabó Máté (2001): *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás – történeti-összehasonlító perspektívában*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Szabó Máté (2003): Kormányból az utcára? A Fidesz-MPP tiltakozásai és mobilizációs stratégiájának megjelenése a választási kampányban. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003*. Budapest: DKMKA. 2003. II. kötet. 1175-1192.
- Szabó Máté (2004): Globalizáció, europaizáció, polarizáció: a politikai tiltakozások trendjei és a gyülekezés joga. In: Sándor Péter – Vass László – Sándor Ágnes – Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003-ról*. Budapest: DKMKA, 2004: 295-313.
- Szabó Máté (2005): Valahol Európában? A politikai részvétel, a civil társadalom, és a politikai tiltakozás trendjei. In: Sándor Péter – Vass László – Sándor Ágnes – Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2004-ről*. Budapest: DKMKA, 2005: 316-336.
- Szabó Máté (2006): Pilléresedő civil társadalom és ritualizálódó proteszt. In: Sándor Péter – Vass László – Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről*. Budapest: DKMKA, 2006: 284-297.
- Szabó Máté (2007a): A „forró ősz” 2006-ban Budapesten – értelmezési kísérlet politológiai-politikai szociológiai szempontból. In: Sándor Péter–Vass László–Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről*. Budapest. DKMKA. 1241–1262.
- Szabó Máté (2007b): *A tiltakozás kultúrája Magyarországon*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Tarrow, Sidney G. (1990): The Phantom at the Opera: Political Parties and Social Movements of the 1960s and 1970s in Italy. In: Dalton, Russell J. – Kuechler, Manfred (eds.): *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*. Cambridge: Polity Press, 1990: 251-273.
- Tarrow, Sidney G. (1991): *Struggle, Politics, and Reform: Collective Action, Social Movements and Cycles of Protest*. Ithaca: Cornell University Press
- Tarrow, Sidney G. (1998): *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Tilly, Charles (2007): *Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge
- Tilly, Charles–Tarrow, Sidney (2007): *Contentious politics*. Boulder, Paradigm Publishers.
- Tucker, Robert C. (1968): The Theory of Charismatic Leadership *Daedalus*, Vol. 97, No. 3, Philosophers and Kings: Studies in Leadership (Summer, 1968), pp. 731-756
- Tucker, Robert C. (1977): Personality and Political Leadership *Political Science Quarterly*, Vol. 92, No. 3 (Autumn, 1977), pp. 383-393
- Tucker, Robert C. (1981/1995): *Politics as leadership*. Columbia. Columbia, MO: University of Missouri Press.
- Vliegenthart, Rens–Walgrave, Stefann (2012): The Interdependency of Mass Media and Social Movements. In: Semetko, Holli–Scammell, Margaret (eds.): *The Sage Handbook of Political Communication*. London: Sage Publications. 387–398.
- Webb, Paul–Poguntke, Thomas–Kolodny, Robin (2012): The Presidentialization of Party Leadership? Evaluationg Party Leadership and Party Government in the Democratic World. In: Helms, Ludger (eds.): *Comparative Political Leadership*. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 77–98.
- Weber, Max (1978): *Economy and Society*. Berkley: University of California Press

Young, Iris Marion (2001): Activist Challenges to Deliberative Democracy. *Political Theory*, Vol. 29, no. 5. 670–690.

Zald, Mayer N. – Useem, Bert (1987): Movement and Countermovement Interaction: Mobilization, Tactics, and State Involvement. In: Mayer N. Zald – John D. McCarthy (eds): *Social Movements in an Organizational Society: Collected Essays*, New Brunswick: Transaction Publishers, 247-271.

Egyéb internetes források:

hvg.hu: Orbán győzött a számháborúban, de a csapból Bajnai folyik. 2012. október 23.; Forrás: http://hvg.hu/itthon/20121023_Orban_Bekemenet_Bajnai_szovetseg (Letöltés: 2013. 02. 24.);

Kardos Levente: Számháború a tüntetőkért. Vlagyimir Putyin ellen és mellett is rendeztek megmozdulást Moszkvában. Népszabadság, 2012. február 6. Forrás: http://nol.hu/kulfold/20120206-szambahoru_a_tuntetokert (Letöltés: 2013. 02. 24.)

Melléklet

2 táblázat: A demokrácia három elméleti modellje*

	Deliberatív-részvételi	Neoklasszikus	Vezérdemokrácia
Az elmélet jellege** és természete	Elsősorban normatív (előíró); antipolitikai (etikai)	Normatív és leíró, magyarázó; kvázi-politikai (szociológiai, gazdasági)	Elsősorban leíró, magyarázó; politikai
A politikai tudás	Episztemé	Techné	Praxis
Intézményi analógia	Akadémia vagy esküdtszék	Piac	Fórum
A politikai cselekvés indítéka és célja	Igazság (etika), konszenzus	Érdek (szociológia), kompromisszum	Akarat/vélemény (politika), támogatás-szerzés
A politikai folyamat iránya	Horizontális, bottom-up	Vertikális, bottom-up	Vertikális, top-down
A választás szerepe és a szavazat természete	A választás másodlagos; deliberáció folyamatára alapozott független szavazás	A választás döntő fontosságú; érdekek szerinti ügy/párt választás	A választás kritikus; személy és bizalom-vezértelt szavazás a vezérekre
Az állampolgárokról alkotott előfeltevések (informáltság, kompetenciák)***	A résztvevők informáltak és kompetensek, esetleges hiányosságokat a részvételből fakadóan pótolhatják, megtanulhatják	A szavazók információs aszimmetria ellenére képesek a különböző kompetencián és mennyiségű, minőségű elégséges információn alapuló (szak)politikai döntéseket meghozni	A választók nem rendelkeznek koherens és kompetens tudással, valamint nem tudják/nem akarják megszerezni az elégséges információ mennyiséget
A preferenciák természete****	Endogén, ex post	Exogén, ex ante	Endogén, ex post
A demokrácia természete és funkciója	Részvétel a szabad deliberatív döntéshozásban, funkciója az igazság keresése	Az állampolgárok érdekeinek/preferenciáinak aggregálása kollektív döntésekké	A megbízható vezető kiválasztása, felhatalmazása és jóváhagyása a kormányzásra
A vezető – állampolgár (szavazó) reláció	Nincs tényleges vezetés, csak technikai adminisztráció vagy végrehajtás	Kötött mandátumra alapozott funkcionális, korlátozott vezetés (vezérek = képviselők, küldöttek, végrehajtók)	Autonóm vezetők és szabad mandátum (vezérek = autonóm aktorok széleskörű felhatalmazással)
A reprezentáció természete	Inkább részvétel, mint reprezentáció; alkalom és hely a deliberatív konzultációnak, transzcendens, etikai képviselet	Csoportok és érdekek reprezentációja (adaptációs elmélet), a képviselet mennyiségi/leíró (mechanikus)	A vezérek választási ciklusokra alapozott reszponzibilitása és elszámoltatása, minőségi (személyes) képviselet
A közjó értelmezése	Konszenzuális döntés	Aggregatív (pareto) optimális (kompromisszum)	Kontingens, ex-post állapot
Az elmélet főbb teoretikusai*****	Habermas, Rawls	Dahl, Downs	Weber, Schumpeter

Forrás: *PAKULSKI – KÖRÖSÉNYI 2012: 100. és a KÖRÖSÉNYI 2005: 239. oldalon található táblázatok alapján készült

**PAKULSKI – KÖRÖSÉNYI 2012: 6-7., 81-82., 99-101.

***PAKULSKI – KÖRÖSÉNYI 2012.

****ELSTER 1997: 11-25.. PAKULSKI – KÖRÖSÉNYI 2012.

*****PAKULSKI – KÖRÖSÉNYI 2012

3. táblázat: A politikai pártok, nyomásgyakorló csoportok és társadalmi/politikai mozgalmak tulajdonságai

Kritériumok	Politikai Párt	Nyomásgyakorló csoport	Társadalmi/politikai mozgalmak
Elsődleges tevékenység	Politikai hivatalok elfoglalása, hatalomgyakorlása	Lobbizás, PR tevékenység, befolyás gyakorlása	Nyilvános tiltakozás, társadalmi támogatás megszerzése
Elsődleges forrás	Szavazók	Szakértelem, pénz, együttműködés megtagadása	Aktivisták és hívek elköteleződése
Belső referenciapont	Alapszabály, pártprogram	Alapszabály, küldetés nyilatkozat	Célok deklarációja, nincsenek kötelező formális szabályok
Szerepek specifikációja	Relatív magas	Relatív magas	Relatív alacsony
Fő belső kihívások a vezetés előtt	Párttagok meggyőzése, különböző területek közötti egyensúlyozás	A saját ügyfélkör kielégítése, szelektív ösztönző ajánlása	A résztvevők motiválása és mobilizálása „keretezéssel” (framing), kollektív identitás kreálása
Fő külső kihívások a vezetés előtt	Szavazók serkentése, a nagyközönségre benyomást tenni	Egy állítólagos közjó ajánlása	A fellebbezés és a fenyegetés közötti egyensúlyozás

Forrás: Rucht 2012: 105.

4. táblázat: A vezetés szerepe a különböző mozgalmakban

Mozgalmi orientáció		A vezetés tulajdonságai			
		Relevancia/láthatóság	Monokratikus/polikratikus	Példa a mozgalomra	Példa a vezetőre
Populista	igen	magas	egyedüli	Peronizmus	J.D. Perón
	nem	alacsony	többes	Klíma Akció Hálózat	-
Reformista		alacsony	egyedüli vagy többes	Németország Szociáldemokrata Pártja	F. Ebert
				Amerikai polgári jogok mozgalma	M.L. King
Forradalmi	Baloldali	alacsony	egyedüli vagy többes	Oroszország 1917. október	V.I. Lenin
	Jobboldali	vagy magas		Olaszország 1920.	B. Mussolini

Forrás: Rucht 2012:109.

5. táblázat: A mozgalmi vezetők típusai

		Elsődleges funkció	
		Instrumentális	Expresszív
Elsődleges helye a cselekvésnek	Belső	A szervező	A motiváló
	Külső	A stratégia	Az elnök

Forrás: Rucht 2012: 110.